

Obrazloženja presuda u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini: Izazovi i pozitivni primjeri

Izvešće u sklopu Projekta za izgradnju
kapaciteta i implementaciju naslijeđa

Prosinac 2009. godine

Izdavač: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina
Fra Andela Zvizdovića 1
71 000 Sarajevo
Bosnia and Herzegovina
www.oscebih.org

Design & Layout:
PoetaPista | www.poetapista.com

© OSCE 2010

Sva prava su pridržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti i umnožavati u obrazovne i druge neprofitne svrhe, s napomenom da svaka takva reprodukcija ima oznaku da je Misija OESS-a u BiH izvor teksta.

ISBN 978-92-9235-331-5

Napomena:

U svrhu postizanja veće učinkovitosti OESS je donio odluku da svoja izvješća prevodi naizmjenično na sve lokalne jezike. Tako je ovo Izvješće prevedeno samo na hrvatski jezik, prethodno je bilo prevedeno na srpski, dok će sljedeće biti prevedeno na bosanski.

Misija OESS-a u BiH zahvaljuje na velikodušnoj podršci koju su vlade Francuske, Grčke, Norveške, Šviccarske i Velike Britanije pružile u provedbi projekta pod nazivom Izgradnja kapaciteta i implementacija nasljeđa.

Kazalo

UVOD	7
I. MEĐUNARODNI STANDARDI I DOMAĆE PRAVNE NORME O PRESUDAMA.....	10
A) MEĐUNARODNI STANDARDI O PRAVIČNOM SUĐENJU	10
B) DOMAĆE PRAVNE NORME	12
II. IZAZOVI I POZITIVNI PRIMJERI GLEDE RAZUMLJIVOSTI I OBRAZLOŽENJA PRESUDA	12
A) PROBLEMATIKA U SVEZI FORME PRESUDE I STILA OBRAZLOŽENJA	14
I) OPĆA FORMA	14
II) JEZIK	16
III) ULOGA DOMAĆE SUDSKE PRAKSE U RAZVIJANJU STANDARDARDA PISANJA OBRAZLOŽENJA	17
B) PROBLEMATIKA U SVEZI S POZIVANJEM NA SUDSKU PRAKSU	19
C) PROBLEMATIKA U SVEZI S OBRAZLOŽENJEM KAZNENO-PRAVNE SANKCIJE I IMOVINSKO–PRAVNIH ZAHTJEVA	21
I) OBRAZLOŽENJA PRESUDA U SVEZI S KAZNENO- PRAVNIM SANKCIJAMA.....	21
II) OBRAZLOŽENJE ODLUKA O IMOVINSKO-PRAVNIM ZAHTJEVIMA..	24
III. DRUGI IZAZOVI: IZRICANJE PRESUDE I PISANJE PRESUDE	25
A) OBJAVA PRESUDE	25
B) PROBLEMATIKA U SVEZI S PROCESOM PISANJA PRESUDA I RELEVANTNIH ROKOVA.....	26
IV. PROBLEMATIKA U SVEZI S OBRAZLOŽENJIMA PRIJEDLOGA STRANAKA U POSTUPKU	28
V. RASPRAVA O IZDVOJENIM MIŠLJENJIMA.....	30
VI. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	32

Uvod

Presuda je najiščekivaniji, najvidljiviji i najtrajniji aspekt sudskog postupka. Karakteristično je, za predmete ratnih zločina¹ posebice, da presuda, s jedne strane, predstavlja vrhunac u ostvarivanju pravde za sudionike u sudskom postupku, dok s druge strane, ona ima daleko širi utjecaj. Presuda može utjecati na razumijevanje zločina počinjenih u prošlosti u zajednicama gdje je počinjen, na politiku, na razvitak domaćeg i međunarodnog prava, na društvo uopće – čak i izvan zemljopisnih granica – kao i na povijest.

Vrsta presude, koja se izrekne u predmetu ratnih zločina, posebno na domaćim sudovima u postkonfliktnom društvu, može biti značajan pokazatelj za vanjske promatrače o sposobnosti nekog pravosudnog sustava u cjelini da procesuirá takve *osjetljive* predmete na pravičan način. Kada se uzme u obzir da pravosudni sustav ne funkcionira izolirano, ove presude, također, mogu biti pokazatelj na koji način druge grane vlasti podržavaju borbu pravosudnog sustava protiv nekažnjivosti. Primjerice, izvršna vlast je najodgovornija za raspodjelu neophodnih resursa, dok zakonodavna vlast mora osigurati da na snazi budu jasni zakoni. Tako, presude u predmetima ratnih zločina mogu, donekle, pokazati provodi li se postkonfliktna izgradnja institucija uspješno ili ne.

Takvo je stajalište zasnovano na mišljenju Konzultativnog vijeća europskih sudaca (CCJE), koje glasi da na kvalitetu sudske odluke utječu razni faktori: ne samo oni ‘unutar’ pravosudnog sustava, kao što su profesionalnost sudaca i način na koji oni vode postupke, nego, također, i vanjski faktori. Ti vanjski faktori su kvaliteta zakona,

1 Izraz “ratni zločini” se u načelu koristi u ovom tematskom Izvješću kao krovni izraz, koji uključuje djela koja spadaju u kategorije geonocida, zločina protiv čovječnosti, ili kršenja zakona i običaja ratovanja.

adekvatnost ljudskih i materijalnih resursa namijenjenih za pravosudni sektor, kvalitete usluga i podnesaka drugih aktera u pravosudnom sustavu, i dostupnost učinkovite pravne obuke.²

U Bosni i Hercegovini je izrečeno 315³ presuda u predmetima ratnih zločina na Sudu BiH i sudovima u entitetima, a očekuje se da će se taj broj znatno povećati u predstojećim godinama. Međutim, nije bio veliki broj javnih ili stručnih diskusija o mogućnosti jednostavnog pristupa presudama i njihovoj razumljivosti. Zapravo, čini se da se ne poziva na domaću sudsku praksu na sustavan način, dok mnogi pravni stručnjaci smatraju da se presude iz predmeta ratnih zločina ne čitaju među kolegama u većoj mjeri. Zainteresirani pravni stručnjaci postavljaju pitanja koja se, uglavnom, tiču velikog postotka presuda ukinutih u drugostupanjskom postupku, pitajući se što bi mogao biti razlog za to. Jedan od razloga je, izgleda, povezan s nepostojanjem dostatnog obrazloženja i dosljednog izražavanja mišljenja vijeća.

Mnogi stručnjaci nisu voljni raščlaniti presude glede načina na koji su napisane i logičnog obrazloženja, ukoliko nemaju interes za predmet ili nisu osobno u njega uključeni. Razlog za to može biti što se takva raščlamba često pogrešno poima, kao i ocjenjivanje *merituma*, što je, neosporno, posao suca. Drugi razlog za oklijevanje, čak i pravnih stručnjaka, da kažu da ne razumiju presudu, može biti neugodnost da priznaju da ne razumiju pravnu argumentaciju suda. Ipak, pravni stručnjaci su sve otvoreniji glede ovog problema i započeli su diskusije o tome kako poboljšati ovaj rezultat pravosudnog sustava. Konzultativno vijeće europskih sudaca potiče, osim raščlambe od strane kolega i samoprocjene sudaca, i sudjelovanje branitelja, tužitelja, profesora pravnih fakulteta, građana, te domaćih ili međunarodnih nevladinih organizacija u procjeni sudskih odluka. Vijeće, naravno, naglašava da takve vanjske procjene ne smiju biti korištene kao način za kompromitiranje sudske neovisnosti ili integriteta sudskog postupka.⁴

Osim toga, predstavnici javnosti, koji su zainteresirani za ishod postupaka u predmetima ratnih zločina, mogu biti razočarani ako se donese osuđujuća ili

2 Vidjeti Mišljenje broj 11 (2008) Konzultativnog vijeća europskih sudaca (CCJE) za Komitet ministara Vijeća Europe o kvaliteti sudskih odluka, CCJE(2008)5, 18. prosinca 2008. godine, paragrafi 10 ff, dostupnina <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2008\)OP11&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3#RelatedDocuments](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2008)OP11&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3#RelatedDocuments)>, posljednji put otvoreni u listopadu 2009. godine. Mišljenje je dostupno na jezicima naroda BiH na <http://pravosudje.ba/csd/>, posljednji put otvoreno u listopadu 2009. godine. Konzultativno vijeće europskih sudaca je savjetodavno tijelo Vijeća Europe o neovisnosti, nepristranosti i kompetentnosti sudaca. Konzultativno je vijeće sastavljeno isključivo od sudaca i ilustrira ključnu ulogu, koju pravosuđe ima u demokraciji i vladavini prava.

3 Prama statistikama Misije OESS-a, od 2004. godine do Decembra 2009 izrečeno je ukupno 130 prvostupanjskih odluka (Sud BiH: 47, RS: 24, FBiH: 56, Brčko Distrikt BiH : 3) i ukupno 104 pravomoćne presude (Sud BiH: 39, RS: 12, FBiH: 50, Brčko Distrikt BiH: 3). Između 1992. i 2004. godine, ukupno je izrečeno 40 prvostupanjskih presuda (RS: 1, FBiH: 38, Brčko Distrikt BiH: 1) i ukupno 41 pravomoćna presuda (RS: 1, FBiH: 39, Brčko Distrikt BiH: 1).

4 Vidjeti Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *supra* fusnota 2., paragraf 70.

oslobađajuća presuda na temelju pravnih teorija ili argumenata, koji nisu lako razumljivi. Olakšavanje pristupa predstavnicima javnosti i razumijevanje pravnog mišljenja, koje je dovelo do konkretnog rezultata u smislu sudbine optuženoga, može povećati transparentnost suda i ojačati povjerenje u pravosudni sustav.

Zato je sada pravo vrijeme za davanje određenih komentara o različitim aspektima presuda, koje neovisni promatrač može zapaziti, kako bi organi vlasti iskoristili pozitivne primjere i našli načina da se prevaziđu problemi, uz puno poštovanje načela sudske neovisnosti. Treba naglasiti da se ovim Izvješćem, koje odražava stajalište neovisnih promatrača pravnikâ, ne namjerava raščlaniti sadržaj presuda ili osnovanost mišljenja suda. Izvješćem se ne želi suprotstavljati načelu, koje nalaže da se ocjena suštinske kvalitete sudskih odluka treba vršiti samo kroz drugostupanjska i druga ispitivanja propisana zakonom, kako je naglasilo i Konzultativno vijeće europskih sudaca. Umjesto toga, Izvješće se fokusira na poticanje diskusije o tomu što uraditi, kako bi se presude mogle lakše čitati i razumjeti, kao i kako mogu biti jasnije obrazložene.

Osim toga, treba naglasiti da su primjeri, koji se koriste u ovom Izvješću, samo indikativni i njihovo uvrštavanje ne podrazumijeva da su najbolji, najgori ili jedini predmeti u kojima su zabilježena bitna pitanja, niti Izvješće podrazumijeva da bi sud, koji razmatra ove predmete, zaključio da se te presude trebaju ukinuti. Kada je u pitanju metodologija, posebno u dijelu II koji se odnosi na Probleme i pozitivne primjere glede razumljivosti i obrazloženja presuda, saznanja se temelje na analizi engleskog prevoda originalnih presuda Suda BiH, kao i na obavljenim razgovorima sa sudijama Suda BiH. Za svrhe Izvješća korištene su prvenstveno presude, koje je izrekao Sud BiH 2008. i 2009. godine, jer presuda ima više na Sudu BiH, nego na sudovima u entitetima, te zato i najbolje ilustriraju pozitivne pomake i najbolje primjere. Predmeti ratnih zločina na Sudu BiH su, također, bili fokus Projekta izgradnje kapaciteta i implementacije naslijeđa (CBLI). Sukladno tomu, sudovi u entitetima dobili su preporuku da uzmu u razmatranje problematiku koja se u Izvješću navodi, jer presude s tih sudova, možda, imaju iste nedostatke.

Iako većina presuda ne krši zadate standarde razumljivosti i obrazloženja, poboljšanje u određenim segmentima je potrebno. Iako i dalje ima izazova, treba naglasiti da je bilo pozitivnih pomaka u obrazloženjima presuda i prezentaciji presuda u predmetima ratnih zločina u BiH, koje treba dalje distribuirati i iskoristiti.

I. Međunarodni standardi i domaće pravne norme o presudama

a) Međunarodni standardi o pravičnom suđenju

Nijedan instrument za zaštitu ljudskih prava ne spominje izričito *pravo na razumljivu i obrazloženu presudu*. Ali, mišljenje je da se interesi pravde ne mogu postići ukoliko sudska odluka nije u potpunosti obrazložena, budući da se prava na pravično suđenje, kao što je pravo na učinkovit pravni lijek, sukladno članku 6. Europske konvencije o ljudskim pravima, ostvaruju pomoću razumljivih i obrazloženih presuda.⁵ Iako je ostavljeno državama i njihovoj pravnoj regulativi da odluče kako će oblikovati svoje presude i kako će provesti proces donošenja odluka, njihovo diskrecijsko pravo nije apsolutno. Čini se da postoji sve veća tendencija da se osigura visoka kvaliteta sudskih presuda, kao i da se ojačaju mehanizmi za procjenu i poboljšanje te kvalitete.⁶

Konkretnije, na presude su, generalno, primjenjivi sljedeći standardi pravičnoga suđenja:

- Mišljenje je da je obveza obrazlaganja odluka sadržana u *ideji nadležnog, neovisnog i nepristranog suda*.⁷
- Iznošenje razloga za sudske odluke, također, spriječava *proizvoljnost* i privid nepravdičnosti, jer presuda bez obrazloženja ne mora biti, ali sigurno se čini, proizvoljnom.⁸
- Često se pravo na obrazloženu presudu veže za *pravo na učinkovit pravni lijek*, jer da bi se to pravo moglo koristiti na učinkovit način i da bi se mogli iznijeti argumenti, podnositelj žalbe mora imati priliku da ispita razloge na kojima je presuda utemeljena; a razlozi se moraju iznijeti na dovoljno jasan način.⁹
- Osim toga, Komitet za ljudska prava razmatrao je propust donošenja obrazložene presude u sklopu *prava na suđenje u razumnom roku*.¹⁰

5 Vidjeti Stefan Trechel, *Ljudska prava u krivičnim postupcima*, (Oxford University Press, 2005.), stranice 102.-3. Također i Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *ibid*, paragraf 3.

6 Činjenica, kako se spominje kasnije u Izvješću, što je Konzultativno vijeće europskih sudaca posvetilo veliku većinu svojih mišljenja tome kako poboljšati sudske odluke, siguran je dokaz ovoga.

7 Vidjeti Ured visokoga komesara za ljudska prava (OHCHR), *Ljudska prava u postizanju pravde: Priručnik o ljudskim pravima za suce, tužitelje i branitelje*, strana 134., dostupno na <<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter4en.pdf>>, zadnji put otvoreno u listopadu 2009. godine (dalje u tekstu Priručnik OHCHR-a). Također, vidjeti implicitno stajalište Konzultativnog vijeća europskih sudaca, Mišljenje broj 11, *supra* fusnota 2., paragraf 4.

8 Vidjeti Trechel, *supra* fusnota 5., pp. 103.-4.

9 Vidjeti Europski sud za ljudska prava, *Hadjianastassiou protiv Grčke*, presuda, 16. prosinca 1992. godine, paragraf 33. Ali potreba za obrazloženom presudom, također, važi i za predmete na koje ne postoji mogućnost daljnjega priziva; vidjeti Trechel, *supra* fusnota 5., strana 103.

10 Vidjeti Priručnik OHCHR-a, *supra* fusnota 7., strana 134.

- Iznnošenje dostatnih razloga povećava *opravdanost i prihvatljivost presude za stranke u postupku* i također se smatra dijelom *prava na pravično suđenje*, jer pokazuje strankama u postupku, koje iznose svoje mišljenje o činjenicama i zakonu u postupku, da su one ispravno razmotrene.
- Podjednako je značajno to što obrazložena presuda promovira transparentnost suda i približava ga javnosti, te se tako ona povezuje s *pravom na javnu raspravu*.
- Na kraju, naglašeno je da jasne presude promoviraju *pravnu sigurnost*, koja jamči predvidljivost sadržaja i primjene zakonskih odredaba.¹¹ Ovo je značajno kako bi se pravnim stručnjacima pravna načela učinila pristupačnima i jasnima u presudi, kao stajališta sudske prakse u odnosu na neku pravnu stvar.

Što se tiče specifičnijih standarda koje obrazloženje presuda mora ispuniti, kako bi se smatrala dostatnim, tvrdi se da je sudska praksa dosta nejasna i nije od suštinske pomoći domaćim sucima ili strankama koje žele podnijeti žalbu na presudu, zbog nedostatnog obrazloženja.¹² Primjerice, Europski sud za ljudska prava (ESLJP) je mišljenja da određivanje je li sud propustio navesti razloge, ovisi o okolnostima predmeta ili o prirodi odluke.¹³ Odgovarajući dalje na pitanje, ESLJP nalaže da se obrazložena presuda “ne može shvatiti kao da zahtijeva detaljan odgovor na svaki argument,”¹⁴ što bi sugeriralo da razlozi moraju biti navedeni, kao odgovor na svaki izloženi argument stranke u postupku, ako bi to moglo biti relevantno za odluku ili na drugi način odlučujuće za ishod predmeta.¹⁵

Druga stajališta daju malo praktičnije smjernice na ovu temu. Konzultativno vijeće europskih sudaca dalo je svoje mišljenje u svezi s ovom problematikom, posvećujući jedno čitavo svoje mišljenje isključivo kvaliteti sudskih odluka. Vijeće je zaključilo da sudska odluka, da bi se smatrala visokokvalitetnom, mora ispuniti cijeli niz zahtjeva, od kojih su osnovni, razumljivost i obrazloženje.¹⁶

11 Vidjeti Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *supra* fusnota 2., paragraf 47.

12 Vidjeti Trechel, *supra* fusnota 5., strane 106.-7.

13 Naime, raznolikost podnesaka, koje stranke u postupku podnose, kao i razlike koje postoje u državama u svezi sa zakonskim odredbama, pravilima običajnog prava, pravnim mišljenjima i objavi presuda. Vidjeti, *Hiro Balani protiv Španjolske*, Presuda EKLJP, 9. prosinca 1994. paragraf 27.

14 Vidjeti *Van der Hurk protiv Nizozemske*, Presuda EKLJP, 19. travnja 1994. godine, paragraf 61.

15 Vidjeti DJ. Harris, M. O’Boyle i C. Warbrick, *Pravo Europske konvencije o ljudskim pravima (Law of the European Convention on Human Rights)* (Butterworths, 1995), strana 215.

16 Vidjeti Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća, *supra* fusnota 2. Osim toga, vidjeti Mišljenje broj 7 (2005.) Konzultativnog vijeća europskih sudaca za Komitet ministara Vijeća Europe o “pravdi i društvu”, 25. studenoga 2005. godine, dostupno na <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2005\)OP7&Sector=secDGH&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2005)OP7&Sector=secDGH&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3)>, zadnji put otvoreno u listopadu 2009. godine.

b) Domaće pravne norme

Bosanskohercegovačke pravne norme reflektiraju cijeli niz ovih standarda u svojim zakonima o kaznenom postupku, koji su, donekle, pojašnjeni u relevantnim komentarima. Sadržaj presude je predviđen člankom 290.(1) Zakona o kaznenom postupku BiH. Uopćeno govoreći, presuda bi trebala imati uvodni dio, izreku i obrazloženje. Svaki od ovih dijelova mora sadržavati konkretne elemente, koje su nabrojani u nastavku članka, koje također uključuju obrazloženje glede kaznenopravne sankcije.

Što se tiče standarda obrazložavanja, članci 290.(6) i (7) Zakona o kaznenom postupku BiH daju neke upute o tomu što se očekuje od suda. Uopćeno govoreći, u *obrazloženju presude*, sud bi trebao iznijeti svoje razloge za svaku točku optužbe, navodeći konkretno i u potpunosti činjenice, koje smatra dokazanim ili nedokazanim, i po kojim osnovama, kao i razloge na kojima je zasnovao donošenje odluka o pravnim pitanjima. Odredbe u kojima se iznose osnove za priziv u svezi s presudom daju dodatne smjernice o standardima obrazloženja. Primjerice, članak 297.(1)(k) ZKP BiH navodi da bitna povreda odredaba kaznenoga postupka postoji “ako je izreka presude nerazumljiva, proturječna sama sebi ili razlozima presude ili ako presuda uopće ne sadrži razloge ili u njoj nisu navedeni razlozi o odlučujućim činjenicama.”

II. Izazovi i pozitivni primjeri glede razumljivosti i obrazloženja presuda

Rezultati praćenja sudskih postupaka ukazuju na to da bi se sudske odluke značajno poboljšale kada bi se koristila jasnija forma i jezik. Osim činjenice da se približno 35%¹⁷ presuda sa Suda BiH ukine zbog nedostataka u formulaciji i obrazloženju, veći broj sudaca, sa kojima je obavljen razgovor za potrebe ovog Izvješća, ne kriju da postoji dosta presuda, koje su mogle biti napisane na razumljiviji način.¹⁸

Razumljivost je važna kako bi presuda, a i uopćeno, primjena zakona, bila dostupna i predvidiva. Presude s jasnom formom i jezikom, također, mogu doprinijeti učinkovitosti pravosudnog sustava, jer mogu uštedjeti vrijeme i napor strankama u postupku i drugostupanjskom sudu prilikom ispitivanja presude. Također, jasne odluke po žalbi mogu pomoći strankama u postupku i sudskim vijećima u drugim predmetima, kako bi bili upoznati s razvitkom sudske prakse. Tada oni mogu koristiti postojeće valjane argumente u svojim prijedlozima ili sačiniti bolje, ukoliko žele promijeniti sudsku praksu. Također, dobro obrazloženi prijedlozi stranaka u postupku potiču sud da bolje obrazloži svoje presude.

¹⁷ Vidjeti fusnotu ispod, br. 37.

¹⁸ Prema mišljenjima brojnih sudaca na Sudu BiH, sa kojima su obavljeni razgovori za potrebne pisanja ovog Izvješća ili tijekom redovitih aktivnosti Misije.

Mišljenje Konzultativnog vijeća europskih sudaca je da “sve sudske odluke moraju biti razumljive, organizirane na dosljedan način, napisane jasnim i jednostavnim jezikom – što je preduvjet da bi ih razumjele stranke u postupku i šira javnost. To znači da moraju biti dosljedno organizirane, s obrazloženjem napisanim jasnim stilom, koji je svima razumljiv.”¹⁹ Ovo je tijelo prepoznalo potrebu da svaki sudac može odabrati svoj osobni stil i strukturu ili iskoristiti standardizirane modele, ukoliko takvi postoje. Međutim, Konzultativno je vijeće izdalo preporuku da sudske vlasti sastave zbirku pozitivnih primjera, kako bi olakšale pisanje odluka.²⁰

U istom duhu, a u svezi s jezikom koji se koristi u pisanju presuda, komentari na domaći zakon spominju da “se u stručnoj literaturi naglašava stil pisanja obrazloženja i jezik koji se koristi. Vjeruje se da je, osim pravnog obrazovanja i upoznatosti s konkretnim predmetom, također potrebno posjedovati vještinu pisanja i poznavanje gramatike.”²¹

Usprkos ovim standardima, čini se da su pravni stručnjaci uglavnom samoobrazovani u smislu pisanja pravnih dokumenata, budući da nemaju značajnu obuku glede navedenog. Bilo je samo nekoliko *ad hoc* inicijativa u ovom smjeru, koje su bile veoma dobro primljene, uz želju da ima više sličnih.

19 Vidi Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *supra* fusnota, paragrafi 32.-33. Osim toga, vidjeti Mišljenje broj 7 (2005), *supra* fusnota 16., paragrafi 56.-60. Mišljenje broj 7 dalje navodi:

“[...] u nekim evropskim zemljama, sudije misle da veoma kratke presude naglašavaju autoritet presude; u nekim drugim zemljama, sudije osjećaju obavezu, ili imaju obavezu prema zakonu ili praksi, da objasne na opširan način, u pisanoj formi, sve aspekte svoje odluke.

58. Bez namjere da se detaljno bavimo temom koja je pod velikim uticajem domaćih pravnih stilova, Konzultativno vijeće evropskih sudija smatra da je jednostavan i jasan sudsku jezik koristan, jer čini vladavinu prava dostupnom i predvidivom za građane, ako je potrebno uz pomoć pravnog stručnjaka, kako sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava sugerije.

59. Konzultativno vijeće evropskih sudija smatra da sudski jezik mora biti koncizan i jednostavan, izbjegavajući – ukoliko nije neophodno – latinske i druge izraze koje je teško razumjeti široj javnosti [fusnota izostavljena]. Pravni koncepti i zakonska pravila mogu biti sasvim dovoljno objašnjeni citiranjem zakona ili sudskih precedenata.

60. Jasnoća i konciznost, međutim, ne bi trebali apsolutni cilj, jer je također potrebno i da sudije očuvaju u svojim odlukama preciznost i potpunost obrazloženja. [...]”

20 Vidjeti Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *ibid*, preporuka (l) pod naslovom “Glavni zaključci i preporuke.”

21 Vidjeti Komentar na članak 290(6) ZKP BiH u Komentarima na Zakon o krivičnim postupcima, Hajrija Sijerčić-Čolić, Malik Hadžiomerović, Marinko Jurčević, Damjan Kaurinović, Miodrag Simović, (Vijeće Europe / Europska komisija, Sarajevo, 2005.).

a) Problematika u svezi forme presude i stila obrazloženja

i) Opća forma

Kako je već navedeno u Izvješću, presude u pisanom obliku u BiH poštuju strukturu, koja se sastoji od: uvodnoga dijela, izreke, te obrazloženja.²² U većini presuda, ovo su glavna tri poglavlja koja se mogu razlikovati. Osim toga, članak 290.(6) i (7) ZKP BiH, zajedno s komentarima, daje neke smjernice o tomu što se treba ocijeniti u obrazloženju.

Ali, domaći se zakon ne može smatrati od naročite pomoći kada su u pitanju smjernice za suce o tomu kako strukturirati njihova obrazloženja u praksi. Umjesto toga, sudska praksa je odigrala ulogu u tome, razvijajući neku vrstu opće strukture, ali pokazujući veliku toleranciju za vještine i stil pisanja sudaca. Dok tradicionalna struktura obrazloženja, možda, još uvijek odgovara što se tiče kratkih presuda u redovitim kaznenim predmetima, posebnosti u suđenjima u predmetima ratnih zločina istakle su neke nedostatke.

Slijedeći tradiciju, većina presuda posvećuje veliki prostor nabranjanju argumenata stranaka u postupku, procesnim prijedlozima, izvedenim dokazima i zakonu, dajući, u usporedbi, veoma malo prostora dijelovima, gdje sudac podvodi relevantne činjenice pod relevantne točke zakona, kako bi utvrdio istinitost optužaba.²³ U predmetima ratnih zločina, presude obično imaju 30 do 50 stranica ili čak prelaze 100 ili 300 stranica. Dio presude koji sadrži obrazloženje je često naročito kompliciran i dug, i obuhvaća više točaka optužbe i više optuženih. Ono što je bio veći problem u smislu lakoće čitanja i proučavanja presude, je činjenica da su se rijetko razdvajali dijelovi, točke optužnice ili optuženi, tako obvezujući čitatelje da pročitaju svaki paragraf u dokumentu, kako bi pronašli ono što traže. Također, postoji mogućnost da se ne pronađe tražena informacija, jer nije bilo neuobičajeno da se opis činjenica i zaključak vijeća stavi pod neodgovarajući naslov.

Primjerice, u prvostupanjskoj presudi od 35 stranica, iz 2008. godine,²⁴ u ne tako složenom predmetu s dva optužena za zločine protiv čovječnosti, obrazloženje je napisano na 33 stranice. U tom dijelu paragrafi nisu označeni brojevima, a i različite

22 Članak 290(1) ZKP BiH.

23 Prema riječima drugostupanjskog suca, koji radi na predmetima ratnih zločina, trenutačno se čini da postoje dva oblika obrazloženja, koji se koriste u BiH: Prvi oblik, više opisne prirode, navodi svaki izvedeni dokaz, ali ne daje ocjenu dokaza, činjenica, ni zakona, a ako daje, onda je to minimalno. Sudac je rekao da takva presuda može biti poništena na apelacijskoj razini. Drugi oblik pisanja obrazloženja, koji je za konkretnog suca bolji, sadrži više raščlamba i fokusiraniji je, sadržavajući sve važne informacije za predmet i ocjene kako se to točno veže za optužbe. Intervju s drugostupanjskim sucem Suda BiH 5. listopada 2009. godine.

24 Vidjeti prvostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu Ranko Vuković i Rajko Vuković, 4. veljače 2008. godine.

teme nisu bile vidno razdvojene, osim sljedećih rečenica, koje su služile umjesto naslova: “Tužitelj je iznio sljedeće dokaze:” na strani 4., “Sud je ustanovio takvo stanje činjenica na temelju sljedećeg:” na strani 9., i “Primjena materijalnog prava:” na strani 30.

U 2009. godini, prvostupanjsko je sudsko vijeće razmatralo odgovornost dvojice optuženih za više optužaba za zločine protiv čovječnosti i ratne zločine u presudi od 110 stranica.²⁵ U dokumentu su odvojeni različiti koncepti po dijelovima i paragrafi su označeni brojevima, iako ne i brojevima stranica. S obzirom na dužinu presude i nepostojanje tabele s kazalom, čitatelj mora sve pročitati, kako bi pronašao pitanja koja ga zanimaju. Primjerice, iako je tužitelj naveo kao oblike odgovornosti prvooptuženoga udruženi zločinački pothvat, kao i suučesništvo, sukladno članku 29. Kaznenoga zakona BiH,²⁶ čini se da se u presudi prihvaća izričito samo zadnje navedenu vrstu odgovornosti.²⁷ To se može vidjeti na početku u izreci presude i u zadnjem dijelu, posvećenom zajedničkom zločinačkom pothvatu. Nije, međutim, jednostavno čitatelju utvrditi gdje u presudi sud izričito razmatra je li članak 29. KZ BiH primjenjiv i koje je stanovište suda po tom pitanju.²⁸

Razumljivo je da su preciznost i potpunost potrebni kako bi se predstavile sve složene pravne stvari i velika količina dokaza koje je sud ocjenjivao. Ali određeni suci su smatrali da ponekad postoji pretjeran broj informacija u glavnom dijelu presude, što, možda, dovodi do preopširnosti tog dokumenta.²⁹ Postojali su prijedlozi da, kako bi presude bile manje složene, informacije koje nisu usko povezane sa spornim točkama mogu biti ispuštene, skraćene ili priložene uz presudu. Također, vrijedi i obrnuto, kada se radi o nekom važnom pitanju, treba ga što više naglasiti u presudi.³⁰

25 Vidjeti prvostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Krsto Savić i Milko Mučibabić*, od 24. ožujka 2009. godine.

26 Vidjeti, *ibid.*, str.1 i paragraf 435.

27 Primjerice, str. 12. i paragrafi 435. i 473.

28 Iako se u paragrafu 430. presuda poziva na formulaciju koja se koristila u prijašnjoj domaćoj sudskoj praksi, koja se odnosila na odnos između članka 29. ZKP BiH i udruženog zločinačkog pothvata (vidjeti drugostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Mitar Rašević i Savo Todović*, 6. studenoga 2006. godine, str. 27), ne pravi konkretnu referencu na to kako primjenjuje ovu sudsku praksu na ovaj predmet.

29 Primjerice, navođenje ili prepričavanje svakog izvedenog dokaza, procesnih radnji, ili završnih riječi stranaka u postupku je nešto što čitatelj može obično preskočiti da bi došao do raščlambe. Pretjerano uključivanje informacija može biti djelomice pripisano obrambenom stavu suca. Prema riječima jednog od intervjuiranih sudaca, u starom sustavu u BiH, prvostupanjsko vijeće je u suštini moralo iznijeti dokaze “beskonačno” – shvaćeno u smislu prepričavanja svih dokaza izvedenih tijekom glavnog pretresa – kako bi se utvrdile činjenice i izbjeglo ukidanje presude (Razgovor s prvostupanjskim sucem Suda BiH 23. listopada 2009. godine).

30 Ovo oslikava opće mišljenje sudaca s kojima je obavljen razgovor i na koje se Izvješće poziva.

Znatan je napredak primijećen, posebno u protekloj godini (2008. op.p.), u preglednosti forme i strukture presuda u predmetima ratnih zločina na Sudu BiH.³¹ Između ostaloga, suci su istaknuli pozitivan pristup kojim mnoge presude započinju, koristeći tabelu sa sadržajem, te s jasno označenim dijelovima i paragrafima označenim brojevima,³² te priložima. Način oslovljavanja informacija je, također, vidno napredovao u nekim presudama, naizgled u svjesnom pokušaju osiguravanja da se u presudi brže dođe do ključnih dijelova, koji se osporavaju. Čini se da postoji sklonost ka analitičnijim presudama, umjesto pretjerano opisnim, koristeći činjenice, zakon i zaključke za svako od ključnih pitanja.

ii) Jezik

Poput već navedenih problema sa strukturom, jezik i izrazi, koji se koriste u brojnim presudama, jedva da su razumljivi čitateljima, zahtijevajući više čitanja, prije nego što se shvati koncept presude o kojoj vijeće piše. Način na koji su paragrafi u presudi formulirani, riječi odabrane da opišu neke koncepte, i nepostojanje izraza koji jasno ukazuju na sličnost ili razliku, mogu biti zbunjujući, posebno kada sud pokušava razjasniti neku pravnu teoriju. Primjerice, presuda navedena u nastavku teksta objašnjava međusobni odnos i razlike između koncepta suučesništva, sukladno članku 29. ZKP BiH, sudjelovanja u zajedničkom zločinačkom pothvatu, i kaznene odgovornosti za pomagača, sukladno članku 31. KZ BiH:

“Upravo je u tom stepenu doprinosa razlika između saizvršilaštva i učesća u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu, budući da se za postojanje saizvršilaštva traži veći, odnosno odlučujući doprinos. Sa druge strane težina onoga što je učesnik u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu učinio veća je u odnosu na pomagača, budući da pomagač samo zna namjeru glavnog počinioca, dok je učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu dijeli sa glavnim počiniocem [referenca izostavljena]. Dakle, ukoliko optuženi zna za postojanje sistema zlostavljanja i pristaje uz njega, može se opravdano zaključiti da ima namjeru da mu doprinese, zbog čega se isti ima smatrati saizvršiocem u udruženom zločinačkom poduhvatu, a ne samo pomagačem.”³³

Uzimajući u obzir važnost ovih razlika u oblicima odgovornosti za domaću sudsku praksu, pozorniji odabir riječi bi mogao pomoći čitatelju da lakše shvati koncept koji se nastoji prenijeti. Primjerice, čitajući prve i zadnje redove paragrafa, moglo bi biti nejasno, na prvi pogled, postoji li “supočiniteljstvo u udruženom zločinačkom pothvatu”, kao koncept u domaćem zakonu, i ako postoji, koja je razlika od koncepta “*sudjelovanja u zajedničkom zločinačkom pothvatu*”. I dok druga rečenica govori o

31 Primjerice, vidjeti drugostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Mirko Todorović i Miloš Radić* donesenu 23. siječnja 2009. godine i objavljenu 17. veljače 2009. godine, ili prvostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Ferid Hodžić*, donesenu 29. lipnja i objavljenu 14. rujna 2009. godine.

32 Označavanje paragrafa brojevima može biti od velike pomoći kada se radi o referencama, a i između tekstova na različitim jezicima.

33 Vidjeti drugostupanjsku presudu u predmetu *Mitar Rašević i Savo Todović*, *ibid*, str. 27.

“*sudjelovanju* u (sustavnom) udruženom zločinačkom pothvatu” i njegovoj razlici od “pomaganja”, završava poredbom “*supočiniteljstva* u udruženom zločinačkom pothvatu” i “pomaganja.”

Dok anegdote, koje kruže među pravnicima, sugeriraju da nije namjera da pravni jezik bude lako razumljiv, suvremeni trendovi jasno pozivaju na njegovo pojednostavljenje, kada je to moguće.³⁴ Između ostaloga, pisanje kraćih rečenica i paragrafa, ili korištenje manjeg broja zavisnih rečenica u rečenici može osjetno popraviti razumljivost pravnog teksta.³⁵ Isto se postiže izbjegavanjem izraza na latinskom ili nekom drugom stranom jeziku (barem ne bez prijevoda), ili dugih pravnih teorija, bez navođenja relevantnih činjenica iz predmeta.

Pozitivan pomak je, također, primijećen u ovom smislu, zajedno s usvajanjem preglednije strukture u određenim presudama na Sudu BiH. Primjerice, suci imaju tendenciju da koriste u svojim presudama izravniji jezik i izraze, kao i kraće fraze s jasnijim značenjem.

iii) Uloga domaće sudske prakse u razvijanju standarda pisanja obrazloženja

Rezultati praćenja sudskih postupaka ukazuju da je 35% presuda koje su se razmatrale u drugostupanjskom postupku 2008. i 2009. godine na Sudu BiH, ukinuto dijelom ili u cjelini, temeljem povrede iz članka 297.(1)(k) ZKP BiH, koji se odnosi na razumljivost i obrazloženje presude.³⁶ Ali, ima i predmeta u kojima žalbeno vijeće nije utvrdilo tu povredu, ali je ipak ukazalo na to da bi jasnije obrazloženje bilo poželjno.

U ovom trenutku važno je spomenuti nedavni primjer sudske prakse u BiH, koji može imati utjecaja na preovladavanje postojećih izazova u formi, jeziku i načinu obrazloženja presuda u predmetima ratnih zločina, a i u drugim predmetima.

Nedavna drugostupanjska presuda u predmetu *Mirko Todorović i Miloš Radić* [“Drugostupanjska presuda u predmetu *Todorović*”] može se smatrati od presudnoga

34 Vidjeti Mišljenje broj 7 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *supra* fusnota 19.

35 Kao još jedan primjer duge rečenice, vidjeti “ Slijedom navedenog, ovo vijeće je predmetne prigovore koji se mogu svesti na prigovor da je prvostupanjska presuda ostvarila bitnu povredu odredaba zakona o krivičnom postupku iz članka 297. stavka 1. točka k.) ZKP BiH, našla u potpunosti osnovanom, s obzirom na to da je izreka „pobijanje presude“, proturječna razlozima presude, te samim tim i nejasna i da presuda uopće ne sadrži razloge i da u njoj nisu navedeni razlozi o odlučnim činjenicama glede ove dvojice optuženih, što samo po sebi povlači obvezno ukidanje presude u pobijanom dijelu, s obzirom na to da se radi o apsolutno bitnoj povredi za koju postoji neoboriva pretpostavka da je negativno utjecala na zakonitost i pravilnost izrečene presude.”- vidjeti drugostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Mirko Pekez*, 29. rujna 2008. godine, str. 13.

36 Od 21 presude koju je Misija pregledala, osam je ukinuto temeljem članka 297(1)(k) BiH CPC. To su predmeti: *Krešo Lučić, Lazarević i ostali, Nikola Andrun, Mirko Pekez i ostali, Radmilo Vuković, Ranko i Rajko Vuković, Stupar i ostali i Šefik Alić.*

značaja³⁷ jer nastoji razraditi i razjasniti pravne standarde ocjenjivanja prvostupajnskih presuda. Čini to u svezi s povredama kaznenoga postupka, kaznenoga zakona, utvrđivanjem činjenica i izricanjem kazneno-pravne sankcije. Presuda je izrečena u vrijeme kada je postojao nedostatak razumijevanja konkretnih razloga zbog kojih su prvostupajnske presude ukidane po žalbi. To je stvorilo shvaćanje, opravdano ili ne, da drugostupajnski sud nije bio dosljedan u korištenju standarda propisanih zakonom prilikom ispitivanja presuda.

U drugostupajnskoj presudi u predmetu *Todorović* raščlamba započinje pozivanjem na neka *opća pitanja*. U uvodu za ovaj dio, naglašava se da je ispitivanja presude ograničeno samo na onaj dio, u kojem se ona pobija žalbom od strane stranaka u postupku. Ipak, dodaje se da, radi promicanja učinkovitog i pravednog presuđivanja u kaznenim postupcima, žalbeno vijeće može dati opažanja i komentare šire prirode, koji mogu pružiti korisne smjernice i promicati učinkovit rad Suda.³⁸ Ovo je jedna od funkcija viših sudova, koja može znatno pomoći radu pravosudnoga sustava.

Pod ovim općim pitanjima, u presudi se razmatraju tri pitanja vezana za razumljivost i obrazloženje:

Prvo, iako je razumljivo da prvostupajnska presuda sadrži osnove i potrebna obrazloženja, da bi bila valjana, ipak naglašava da bi “metodičniji, organiziraniji i promišljeniji pristup rezultirao u presudi koja bi omogućila objema strankama u postupku i žalbenom vijeću da brzo i učinkovito utvrde odlučujuće činjenice ustanovljene od strane sudskoga vijeća i da ispita dokaze i obrazloženje tih činjenica.”³⁹

Drugo, u presudi se kritizira što prvostupajnska presuda sadrži samo površnu raščlambu elemenata određenih kaznenih djela i njihovu primjenu u činjeničnim nalazima sudskoga vijeća. Žalbeno vijeće, dalje, kaže da bi bilo poželjnije da su se nabrojali elementi kaznenih djela i dala izričita mišljenja u svezi sa svakim od tih elemenata.⁴⁰

Treće, presuda navodi problem formalnih grešaka, navodeći da takve formalne greške, možda, nisu u dostatnoj mjeri ozbiljne da bi učinile nevažećom suštinu presude. Međutim, vijeća se potiču da posvete dužnu pozornost da se osigura da samo formalne greške ne potaknu sumnje u svezi s cjelovitosti presude.

Druge drugostupajnske presude u predmetima ratnih zločina su, također, navele problem obrazloženja, čak i ako nisu pronađene povrede kaznenog postupka u

37 Iako je izraženo mišljenje (razgovor s drugostupajnskim sucem Suda BiH, 5. i 6. listopada 2009. godine) da se u ovoj presudi samo ponavljaju odredbe iz Zakona, koje bi pravnik trebao poznavati, većina intervjuiranih sudaca je izjavila da je ova odluka značajna zbog smjernica koje daje, s jedne strane, prvostupajnskim i žalbenim vijećima o tome kako se odluke mogu na bolji način obrazlagati, i s druge strane, strankama u postupku, da učine isto u svojim podnescima.

38 Vidjeti drugostupajnsku presudu Suda BiH u predmetu *Mirko Todorović i Miloš Radić*, donesenu 23. siječnja 2009., objavljenu 17. veljače 2009. godine, paragraf 10.

39 *Ibid*, paragraf 12.

40 *Ibid*, paragraf 13.

prvostupanjskoj presudi. Primjerice, žalbeno vijeće u jednom od predmeta ratnih zločina je izričito navelo:

Prvostepeno vijeće je u pogledu primjene materijalnog prava dalo razloge za koje žalbe tvrde da su nedovoljni. Po ocjeni ovog Vijeća, tačno je da su ti razlozi mogli i trebali biti opširniji, ali ono što je navedeno ipak zadovoljava minimum standarda, pogotovo kada se ima u vidu i to da se radi o stavu kakav su vjeća ovog suda već više puta zauzela. [...]

U drugostupanjskoj presudi iznosi se isto mišljenje u svezi s propustom pretresnoga vijeća da ponovi stajalište istog Suda u svezi s pitanjem ugrađenosti odgovornosti po temelju sustavnoga UZP-a u KZ BiH.⁴¹

b) Problematika u svezi s pozivanjem na sudsku praksu

U presudama se sve više poziva na sudsku praksu, iako neki izazovi još uvijek postoje. U svezi s obrazloženjem pravnih pitanja, Konzultativno vijeće europskih sudaca naglašava kako je to korisno za sustave kontinentalnoga prava da se u odlukama koje se donesu, tamo gdje je to prikladno, poziva na domaću, europsku ili međunarodnu sudsku praksu, sudsku praksu drugih zemalja, te stručnu literaturu.⁴² U sustavima kontinentalnog prava i u bosanskohercegovačkom *hibridnom* pravosudnom sustavu, odluke viših sudova, možda, nemaju vrijednost obvezujućeg presedana – kao što je to slučaj u *common law* sustavima, ali sigurno predstavljaju vrijedne smjernice. Ovo je točno posebno u predmetima koji otvaraju šira društvena ili važna pravna pitanja. Zato, prepoznato je da obrazloženje presude, koje proizlazi iz detaljnog proučavanja navedenih pravnih pitanja, mora biti sastavljeno s posebnom pozornošću u takvim predmetima, kako bi zadovoljilo očekivanja, kako stranaka u postupku, tako i društva.⁴³

Osim toga, poznavanje i pozivanje na sudsku praksu, posebno viših sudova, važan je aspekt obveze sudaca da primjenjuju zakon na dosljedan način i da osiguraju ujednačenost. Međutim, kada sud odluči odstupiti od prethodne sudske prakse, Konzultativno vijeće europskih sudaca je mišljenja da to treba biti jasno navedeno u odluci.⁴⁴

Ono što se može primijetiti, posebice pred sudovima u entitetima, jeste da odredbe domaćega kaznenog zakona i važeći zakoni o kaznenim postupcima, čine glavni temelj za njihove odluke u predmetima ratnih zločina. Dok se određena sudska praksa MKSJ-a, možda, i koristi, na sudsku praksu Suda BiH, koja je dostupna na internet

41 Vidjeti drugostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Željko Mejakić i ostali*, donesenu 16. veljače 2009. godine/objavljenu 16. srpnja 2009. godine, paragrafi 139. i 105.

42 Vidjeti Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *supra* fusnota 2., paragraf 44.

43 *Ibid*, paragraf 45.

44 *Ibid*, paragraf 49.

stranici Suda, poziva se malo ili nimalo. Isto vrijedi i za sudske prakse drugih sudova u zemlji i regiji. Jedan od sudaca Suda BiH,⁴⁵ također, bio je iznenađen kada je čuo da njegove kolege sa sudova u entitetima kažu da nisu znali za procesnu mogućnost korištenja činjenica utvrđenih u pravosnažnim odlukama MKSJ-a. Takva mogućnost predviđena je domaćim zakonom i može se koristiti i na državnoj i na entitetskim razinama. Međutim, na sudovima u entitetima se ne koristi. Dok su razlozi za ovo možda brojni, nepoznavanje ove zakonske mogućnosti lako bi se riješilo pozornim čitanjem presuda Suda BiH.

Na Sudu BiH, ima puno više pozivanja na sudsku praksu MKSJ-a i važnu sudsku praksu Suda BiH, ali također ima i primjera u kojima bitna sudska praksa i nije primijenjena. Također, dešavalo se da određeno vijeće ili suci zauzmu stajalište koje se čini veoma različito ili suprotno mišljenjima prihvaćenim u prošlosti. Nedostatak jasnih referenci na takve promjene u sudskoj praksi i njezinim ograničenjima, može stvoriti pravnu nesigurnost.

Primjerice, u jednoj nedavno izrečenoj presudi,⁴⁶ žalbeno je vijeće primijenilo ranije važeći kazneni zakon SFRJ, kao najblaži zakon, u situaciji u kojoj je bilo mišljenja da je pretresno vijeće imalo za namjeru izreći optuženima minimum propisanih kazni. Ipak, s obzirom na to da, od svog osnivanja, Sud BiH uopće, kao i žalbena vijeća, smatraju za najblaži zakon novi Kazneni zakon BiH, bilo bi za očekivati da će se znatno šire obrazloženje dati, kako bi se razjasnilo i usporedilo ovo mišljenje s prethodno ustanovljenom sudskom praksom. Za praktičare bi bilo od koristi da je bilo osvrta na prethodnu sudsku praksu⁴⁷ i obrazloženja kakvu je to razliku žalbeno vijeće uočilo u konkretnom predmetu u poredbi s drugim sličnim predmetima, kako bi se izbjegla zabuna ili moguća pogrešna primjena standarda sudske prakse.

Jedan od razloga za neprimjenu sudske prakse u nekim slučajevima može biti to što je potrebno vrijeme da se stvori navika za pozivanje na sudsku praksu, a drugi razlog bi mogao biti činjenica što sudska praksa za predmete ratnih zločina nije uvijek dostupna. Iako je bilo određenih publikacija koje daju pregled sudske prakse MKSJ-a⁴⁸ i na jezicima naroda BiH, drugi predmeti nisu prevedeni. Primjerice, dokumentacija vezana za sudsku praksu žalbenog vijeća MKSJ-a, kojemu se sada može pristupiti preko interneta,⁴⁹ trenutačno je dostupna samo na engleskom jeziku.

45 Intervju s prvostupajnskim sucem Suda BiH, 28. rujna 2009.

46 Vidjeti drugostepenu presudu Suda BiH u predmetu *Zijad Kurtović*, donesenu 25. ožujka 2009. godine i objavljenu u rujnu 2009. godine, paragraf 97 ff.

47 Ovo uključuje presuđivanje i ispitivanje – također i od strane Ustavnog suda BiH – predmeta *Abduladhim Maktouf*, dostupnog na <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=14&završen=1&jezik=e>, i <http://www.ccbh.ba/eng/odluke/index.php?src=2>, posljednji put otvorenog u listopadu 2009. godine.

48 Vidjeti, primjerice, *Human Rights Watch*, "Genocid, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti: Tematska zbirka sudske prakse Međunarodnog kaznenog suda za zemlje bivše Jugoslavije", dostupan na http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/ICTYweb_0.pdf, posljednji put otvoren 2009. godine.

49 Vidjeti <http://www.icty.org/sections/LegalLibrary/AppealsChamberCaseLawResearchTool2004onwards>, posljednji put otvoren u listopadu 2009. godine.

Osim toga, pregled presuda u predmetima ratnih zločina u BiH do 2006. godine je dostupan na oba jezika, ali ne uključuje skorije presude.⁵⁰ I dok se presude Suda BiH mogu naći u cjelini i na engleskom i na jezicima naroda BiH na internet stranici Suda BiH, ne postoji mehanizam koji može olakšati njihovo pretraživanje putem ključnih pojmova ili riječi. Presude u predmetima ratnih zločina pred sudovima u entitetima, posebno one ranije, možda nisu još tako dostupne široj i stručnoj javnosti uopće.⁵¹ Osim toga, skoro da nema javnih ili čak široko distribuiranih internih biltena, koji raščlanjuju ili naglašavaju razvoje u sudskoj praksi u predmetima ratnih zločina u BiH ili regiji.⁵² Kreiranje takvih dokumenata koji će uključivati sudsku praksu MKSJ-a, te domaću i regionalnu sudsku praksu u predmetima ratnih zločina, identificirano je od strane praktičara, kao veoma korisno i kao jedna od najvažnijih potreba.⁵³

c) Problematika u svezi s obrazloženjem kazneno-pravne sankcije i imovinsko-pravnih zahtjeva

i) Obrazloženja presuda u svezi s kazneno-pravnim sankcijama

Ne samo žrtve i optuženi, nego i javnost, doživljavaju pravdu, uglavnom, kroz odluke o kazneno-pravnim sankcijama.⁵⁴ Međutim, čini se da kazneno-pravna sankcija zauzima najmanje mjesta u raščlambi presude ratnog zločina. Zapravo, suci priznaju da je proces donošenja kazneno-pravne sankcije “misterija”⁵⁵ koju pravni stručnjak, možda, može donekle razumjeti zahvaljujući svome iskustvu, ali se ne može očekivati od javnosti da ga razumije. Dok se diskrecijsko pravo vijeća treba poštovati, ukoliko se ne zlorabi, donošenje odluke o kazneno-pravnoj sankciji na što transparentniji način može pomoći strankama u postupku i u njihovu poimanju da je ona pravedna. Iako su ostvareni pozitivni pomaci na poboljšanju ove situacije, četiri najvažnija izazova mogu se utvrditi u svezi s procesom odlučivanja o kazneno-pravnoj sankciji u predmetima ratnih zločina u BiH.

50 Vidjeti Američka advokatska komora, *Ratni zločini u Bosni i Hercegovini: Konačne i pranosnažne presude u Bosni i Hercegovini 1992.-2006. (War Crimes in Bosnia and Herzegovina: Final and Binding Criminal Verdicts in Bosnia and Herzegovina 1992-2006)* (godina objavljivanja nije navedena).

51 Vidjeti, međutim, napore VSTV-a u postavljanju različitih presuda na <www.pravosudje.ba>, posljednji put otvorene u listopadu 2009. godine.

52 Časopis koji objavljuje Odjel krivične obrane Ureda registrara, OKO Reporter, nastoji da to i učini, ali ima razna ograničenja u postizanju cilja širenja sudske prakse na sveobuhvatan i sustavan način.

53 Primjerice, vidjeti relevantnu presudu, i njeno obrazloženje, u Konačnom izvješću “Podrška procesu tranzicije: naučene lekcije i najbolje prakse u prenošenju znanja”.

54 Vidjeti Shahram Dana, “Presuda u predmetu Blaškić: Neka razmišljanja o sudskoj praksi MKSJ-a u svezi s kazneno-pravnim sankcijama”, *International Criminal Law Review* (“Revisiting the Blaškić Sentence: Some Reflections on the Sentencing Jurisprudence of the ICTY”), *International Criminal Law Review* (4:2008), str. 321.-248., na 321.

55 Razgovor s drugostupanjskim sućem Suda BiH, 6. listopada 2009. godine.

Prvi, i veoma važan izazov, predstavljaju razlike u kaznenim zakonima, koji se primjenjuju u entitetima i na državnoj razini u predmetima ratnih zločina i optužbe vezane za njih, koji vode ka nedosljednostima u praksi izricanja kazneno-pravnih sankcija, budući da su dva različita raspona kazni u uporabi uporedo. Iako je značajno, ovo pitanje se ne razrađuje dalje u ovom Izvješću, jer ga je Misija OESS-a u BiH navela i raščlanila ranije.⁵⁶

Drugo, dio presude koji se odnosi na kazneno-pravnu sankciju je, ponekad, najmanje obrazložen dio, usprkos relevantnim standardima koji zahtijevaju njezino opravdanje.⁵⁷ Na domaćoj razini, zakon ima niz općih načela primjenjivih na izricanje kazneno-pravnih sankcija, i traži od sudova da navedu okolnosti koje razmatraju prilikom izricanja kazne.⁵⁸ Sve više se čini da domaći pravosudni sustav postaje rječitiji o tome kako se relevantni faktori za određivanje visine kazne razmatraju ili bi se trebali razmatrati.

Ali, i dalje vlada situacija u kojoj određene presude sadrže površni opis činjenica i dokaza, koji su uzeti u obzir prilikom donošenja odluke, obično bez objašnjenja koja je težina pripisana svakome od njih. U suprotnome, čini se kao da se njima pripisuju vrijednosti za koje promatrači ne mogu shvatiti zašto igraju tako važnu ulogu u određivanju kazne. Primjerice, bilo je predmeta u kojima je činjenica što se optuženi ponašao korektno tijekom glavnog pretresa i što nije bio ranije osuđivan, uzeta u obzir kao *izuzetno* olakotna okolnost.⁵⁹

56 Vidjeti Izvješće Misije OESS-a u Bosni i Hercegovini, "Na putu ka usklađenoj provedbi važećeg zakona u predmetima ratnih zločina pred sudovima u Bosni i Hercegovini", kolovoz 2008. godine, također dostupno na <http://www.oscebih.org/documents/12615-eng.pdf>, posljednji put otvoreno u listopadu 2009. godine.

57 U tom smislu, međunarodni standardi za pisanje obrazložena sudskih odluka važili bi i u svezi s kazneno-pravnim sankcijama. Također, vidjeti Preporuku broj R (92) 17 Komiteta ministara zemalja članica u svezi s dosljednošću u izricanju kazneno-pravnih sankcija, preambula i dijelova A(8), C i E(1), dostupno na internet stranici Vijeća Europe, http://www.coe.int/t/cm/adoptedTexts_en, posljednji put otvorenoj u prosincu 2008. godine. Također, može se reći da su kreirane značajne praktične smjernice o tome kako različiti čimbenici mogu utjecati na izricanje kazneno-pravne sankcije, u sudskoj praksi MKSJ-a. To se može reći usprkos činjenici da su prakse izricanja kazneno-pravnih sankcija ovog Suda često bile predmet preispitivanja zbog nedosljednosti.

58 Domaći zakon zahtijeva, kao opće načelo, da kazneno-pravna sankcija bude neophodna i razmjerna prirodi i stupnju opasnosti za zaštićene objekte (članak 2. KZ BiH; dio presude u kojemu se izriče kazneno-pravna sankcija treba navesti i razraditi težinu kaznenog djela i osobnih okolnosti optuženoga [članak 48. KZ BiH], navodeći okolnosti, koje je uzeo u obzir prilikom određivanja kazne [članak 290(8) ZKP BiH]. Sud je, dalje, obavezan da konkretno iznese razloge koji su ga rukovodili prilikom odlučivanja na težu kaznu od propisane, ili kad je odlučio da je smanji, izrekne uvjetnu kaznu, itd. [članak 290(8) ZKP BiH]. U promicanju malo veće transparentnosti, zakon traži da, u slučaju stjecaja kaznenih djela, sud treba u izreku presude unijeti kazne za svako pojedinačno kazneno djelo, a potom jedinstvenu kaznu koja je izrečena za sva djela u stjecaju [članak 290(5) ZKP BiH].

59 Vidjeti, primjerice, odluku po prizivu u predmetu *Marko Skrobić*, 22. travnja 2009. godine. Također, vidjeti presudu u predmetu *Krsto Savić i Milko Mučibabić*, *supra* fusnota 25., str. 108.-109., koja smatra za *posebno* olakotne okolnosti zbir činjenica da je Milko Mučibabić pomagao nesrbima, zajedno s činjenicom da mu je bilo 58 godina u trenutku izricanja kazneno-pravne sankcije, kao i dobro vladanje tijekom postupka.

Treće, standardi ispitivanja po žalbi dijela presude u svezi s kazneno-pravnom sankcijom izrečenom u prvostupanjskoj presudi često nisu bili najjasniji. Ovo može stvoriti mišljenje da je promjena u visini zatvorske kazne, uglavnom, zasnovana na osobnim razlozima. Primjerice, teško je razumjeti na koji je način sudsko vijeće zlorabilo svoje diskrecijsko pravo, kada žalbeno vijeće razmotri iste okolnosti, kao i prvostupanjsko pretresno vijeće, iako na detaljniji način, ali nađe za prikladnu samo neznatno strožu kaznu.⁶⁰

Tijekom vremena, žalbena su vijeća nastojala pojasniti pravila za izricanje kazneno-pravne sankcije. Između ostaloga, upozorila su na dvostruko zaračunavanje otegotnih okolnosti, jer određene presude uračunaju u otegotne okolnosti i bitno obilježje kaznenog djela, ili se donese odluka da sama činjenica da je optuženi pokazao dobro ponašanje u sudnici nije ni olakotna ni otegotna okolnost. Nedavno se u drugostupanjskim presudama naglasilo da se presude sudskog vijeća o kazni ne smiju preinačiti bez značajnih razloga. Naime, intervencija žalbenog vijeća je opravdana, uglavnom, kada drugostupanjski sud ustanovi da je sudsko vijeće zlorabilo svoje znatno diskrecijsko pravo ili podnositelj žalbe ustanovi propust da se primijene sve odredbe relevantne za kaznu, što je rezultirao u nepostizanju pravde.⁶¹

Suci, također, često ističu, a ponekad navode i u presudama, da suci ispituju kazneno-pravne sankcije izrečene od strane drugih vijeća u sličnim predmetima, kako bi izbjegli nepodudarnost u izrečenim kaznama.⁶² Upoznatost s rasponom kazni koje sudovi izriču za određena kaznena djela, također je jedan element koji tužitelji uzimaju u obzir kada predlažu kaznu u predmetima, koji se rješavaju putem sporazuma o priznanju krivice.⁶³ Moglo bi biti korisno omogućiti sudovima da imaju na raspolaganju ažurirane i vjerodostojne podatke u svezi s kaznama u predmetima i različitim mjerljivim elementima koje su sudovi uzimali u obzir u svojim presudama.⁶⁴

Na kraju, često tužitelj i obrana ne osiguraju konkretnu i kompletnu argumentaciju u svezi s faktorima kazneno-pravne sankcije, za koje misle da bi se trebali uzeti u obzir. Ovo nije primijećeno samo kroz praćenje sudskih postupaka, već je primijećeno

60 Vidjeti, primjerice, drugostupanjsku presudu Suda BiH, u predmetu *Željko Lelek*, 12. siječnja 2009. godine, paragraf 147. *ff.* i prvostupanjsku presudu u istom predmetu, 23. svibnja 2008. godine, paragraf 51. *ff.*

61 Odnosno, vidjeti drugostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Mirko Todorović i Miloš Radić*, donesenu 23. siječnja 2009. godine, objavljenu 17. veljače 2009. godine, paragraf 182.-183. Također, vidjeti opširnu raspravu uvrštenu u odluku po žalbi u predmetu *Tužiteljstvo protiv Stanislava Galića* MKSJ-a i podudarna ili odvojena mišljenja, dostupna na <http://www.icty.org/x/cases/galic/acjug/en/gal-acjud061130.pdf>, posljednji put otvorena u listopadu 2009. godine.

62 Prema riječima prvostupanjskog suca Suda BiH tijekom redovite suradnje s Misijom.

63 Primjerice, napor da se zabilježi svaka kazna izrečena za različite vrste kaznenog djela, tako da tužitelji imaju smjernice u sporazumima o priznanju krivnje, poduzeta je od strane Ureda tužiteljstva Federacije BiH početkom 2009. godine.

64 Takve baze podataka kreirane su u različitim kontekstima, kao što je Ured tužiteljstva MKSJ-a, Ured tužiteljstva Federacije BiH, u svjetlu razvijanja praktičnih smjernica za sklapanje sporazuma o priznanju krivnje.

i u drugostupanjskim presudama.⁶⁵ Prijedlozi za poboljšanje argumentacije u prijedlozima stranaka u postupku su opširnije obrađeni u četvrtom dijelu ovoga Izvješća.

Kao zaključak, može se reći da bi davanje više mjesta raščlambi okolnosti koje su uzete u obzir i težini, koju su one imale prilikom donošenja konačne presude suda, osiguralo neke smjernice za buduće predmete i da bi promicalo razvitak dosljedne i ujednačenije sudske prakse u izricanju kazneno-pravnih sankcija pred sudovima u BiH.⁶⁶

ii) Obrazloženje odluka o imovinsko-pravnim zahtjevima

Komentari na domaći Zakon o kaznenom postupku, također, ukazuju da odluke o sporednim predmetima kaznenog postupka budu obrazložene.⁶⁷ Takve odluke obuhvaćaju one o imovinsko-pravnim zahtjevima oštećenih i zahtjevima za materijalnom ili nematerijalnom naknadom od optuženoga u sklopu kaznenog postupka. U svezi s imovinsko-pravnim zahtjevima, domaći zakon predviđa da tužitelj treba istražiti, a sud mora presuditi takve zahtjeve u sklopu kaznenog postupka, ukoliko to ne bi neopravdano produžilo postupak.⁶⁸

Primijećeno je da sudovi ponovno upućuju oštećenike na parnični postupak u svezi s ovim pitanjem, svaki put dajući standardno obrazloženje. Ovo obrazloženje sastoji se od tvrdnje da bi utvrđivanje činjenica u svezi s visinom odštetnog zahtjeva prema normama građanskog prava, očigledno zahtijevalo dosta vremena, što bi produžilo kazneni postupak.⁶⁹

Misija je već ranije izvješćivala o ovoj problematici,⁷⁰ primjećujući da određeni tužitelji i vijeća ne ispunjavaju svoje zakonske obveze, jer čak ni ne pouče oštećene o njihovu

65 Primjerice, vidjeti drugostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Jadranko Palija*, u kojoj se kaže: "Objesu žalbe obrane pobijale izrečenu kazneno-pravnu sankciju, premda one nisu konkretizirale u čemu bi to prvostupanjski sud nepravilno odmjerio kaznu ili što nije pravilno primijenio odredbe zakona, a koje se tiču kazne.", str. 23.-24.

66 Vidjeti Robert D. Sloane, Kazneno-pravne sankcije za "Zločin zločina", *Journal of International Criminal Justice* (2007.), p. 6.-7.

67 Komentar na članak 290(6) ZKP BiH, *supra* fusnota 21.

68 Članak 198(1) i (2) ZKP BiH.

69 Vidjeti, primjerice, presude u predmetima *Novak Đukić* (12. lipnja 2009. godine), *Gordan Đurić* (10. rujna 2009. godine), *Damir Ivanković* (2. srpnja 2009. godine), *Miodrag Nikačević* (19. veljače 2009. godine), *Marko Radić i ostali* (20. veljače 2009. godine), *Ante Kovač* (10. srpnja 2009. godine), *Momir Savić* (3. srpnja 2009. godine). U predmetu *Rade Veselinović* (30. lipnja 2009. godine), oštećenima je data prilika da se izjasne o imovinsko-pravnom zahtjevu. Međutim, sudske je vijeće odlučilo da činjenice utvrđene tijekom postupka ne daju dostatne temelje za donošenje odluke prema zakonu. Zato je uputilo oštećene na parnični postupak.

70 Primjerice, vidjeti Četvrto i Peto OESS-ovo izvješće u predmetu *Mejakić i ostali*, dostupno na <<http://www.oscebih.org/documents/14023-eng.pdf>> i <<http://www.oscebih.org/documents/14020-eng.pdf>>, i Četvrto izvješće u predmetu *Rašević i Todović*, dostupno na <<http://www.oscebih.org/documents/14071-eng.pdf>>, posljednji put otvoreni u listopadu 2009. godine.

pravu na nadoknadu u sklopu kaznenoga postupka. Osim toga, ovaj standardni zaključak nema dostatno obrazloženje kojim bi kazneni postupak bio neopravdano produljen razmatranjem ovih imovinsko-pravnih zahtjeva. Ovo je posebno istina u jednostavnijim predmetima ratnih zločina, ili kada oštećenici pokušaju iskazati svoje zahtjeve na konkretniji i potkrepljeniji način. Osim toga, kada se uzme u obzir dužina vremena za izvođenje dokaza u svezi s optužbama u kaznenom postupku, može se procijeniti da će donošenje odluke o naknadi štete uzeti samo jedan mali djelić tog vremena.

Može se spomenuti da je Misija još realizirala projekt za olakšavanje rada sudaca i tužitelja, potičući oštećene da konkretiziraju svoje zahtjeve, tako da se o njima može lakše odlučiti. Učvršćivanjem ove inicijative, može se očekivati da se sudovi ne određuju prema ovim zahtjevima na navedeni apstraktan način.

III. Drugi izazovi: Izricanje presude i pisanje presude

a) Objava presude

Iako postupci ratnih zločina privlače veliku pozornost javnosti, pitanje koje suci naizgled previđaju je činjenica da novinari izvješćuju o presudi samo nakon njene objave. Rijetko, ako ikada, objavljivanje presude u pisanom obliku privuče pozornost šire javnosti. Zato je vrijeme izricanja presude jedinstveno kada je u pitanju pozitivan dojam o nalazima suda i obrazloženju, formirajući mišljenje zajednice, i zadobijajući njeno povjerenje u pravednost ishoda suđenja. Ipak, nedostaci, slični onima glede razumljivosti presude u pisanom obliku, također postoje i kod objave presude.⁷¹

Često, objava presude nedovoljno jasno upozna je javnost sa onim što je njome utvrđeno. U mnogim slučajevima, predsjednik vijeća čita optužbe i nalaze suda, popise izvedenih i prihvaćenih dokaza, pseudonime zaštićenih svjedoka i brojeve zakonskih odredaba, koje čine osnovu odluke. Toliko je to izraženo, da se ni laici, ni pravni stručnjaci, ne mogu koncentrirati i pratiti kaznena djela koja se kažnjavaju u ime društva ili razloge zbog kojih sud oslobađa optuženoga. Publika obraća pozornost samo kada se izgovaraju riječi “kriv”, “oslobođen”, i kada se izriče kazneno-pravna sankcija.

Iako se ovaj suhoparni način usmene prezentacije susreće tradicionalno u mnogim sustavima, uzimajući u obzir veći utjecaj koji presude za ratne zločine imaju na društvo u cjelini, moglo bi se reći da ima prostora za domaće sudove da prenesu svoje odluke na pristupačniji način.

71 Objava presude je propisana člankom 286. ZKP BiH.

Osim toga, izjave za tisak koje izdaju sudovi o presudama, često imaju previše formalan ton ili su sklone kratkoći, možda kako bi se izbjegle greške o presudi koju je osoblje za informiranje javnosti tek čulo. Za očekivati je da nepostojanje sažetka presude koji naglašava točno, sažeto i na zanimljiv način, nalaze suda, može dovesti do nenamjernih grešaka u izvješćivanju, političke manipulacije presude ili nezainteresiranosti javnosti.

Srećom, došlo je do određenih pozitivnih pomaka na ovom planu, primijećenih i na Sudu BiH i na sudovima u entitetima.

Primjerice, u nedavnom izricanju presude u predmetu koji je privukao veliku pozornost javnosti, sud je pokušao strukturirati svoju prezentaciju na razumljiviji način, skratiti dugo pozivanje na dokaze i zakon, i objasniti javnosti određena opća načela, kojima se rukovodio u svojoj odluci. Također, dopušteno je predstavnicima javnosti da, nakon pet minuta čitanja presude, sjednu, po proglašenju optuženoga krivim. Interesantno je da, u svezi s kazneno-pravnom sankcijom, predsjednik vijeća je, jednostavnim riječima, objasnio ocjenu, i rekao da vijeće razumije da će žrtvama kazna biti preblaga, a da će optuženome i njegovoj obitelji biti prestroga, ali je dao uvjerenje svima da je sud mišljenja da je kazna sukladna utvrđenoj kaznenoj odgovornosti. Iako su oštećenici, naizgled, bili veoma nezadovoljni kaznom, moglo bi se reći da je vijeće barem pokazalo određenu senzibilnost za njihove reakcije.⁷²

Osim toga, nedavno je uvedena izmjena Poslovnika o radu Suda BiH, koja predviđa da predsjednik vijeća ustupi Uredu za informiranje javnosti i komuniciranja uopće, u sklopu Ureda registrara, sažetak obrazloženja presude. Očekuje se da će takva praksa dalje poboljšati napore sudaca u svezi s komuniciranjem s javnosti kroz svoje odluke.

b) Problematika u svezi s procesom pisanja presuda i relevantnih rokova

S obzirom na to da postupci u predmetima ratnih zločina mogu biti složeni i trajati godinama, sažimanje u presudu svega onoga što je sud čuo i vidio tijekom glavnoga pretresa je, nema sumnje, zahtjevan zadatak. Tradicionalno, u redovitim kaznenim predmetima, suci počinju pisati presudu nakon završetka predmeta. Određeni suci u predmetima ratnih zločina kažu da ne razumiju kako mogu početi pisati presudu, prije nego što čuju sve argumente. Ali, sve je više sudaca, koji vide korist od započinjanja pisanja sažetka argumenata iznesenih na glavnom pretresu, kako bi se oni koristili za pisanje presude, čim počne glavni pretres.

Sposobnost što ranijeg prezentiranja presude nije samo obveza koja proizlazi iz prava na suđenje u razumnom roku, nego je diktirana i domaćim zakonom, kroz strogo određene rokove. Konkretnije, zakon predviđa da presuda mora biti objavljena

⁷² Vidjeti usmenu prvostupanjsku presudu Suda BiH u predmetu *Milorad Trbić*, 16. listopada 2009. godine.

odmah ili u roku od tri dana nakon izricanja. Presuda mora biti pismeno izrađena u roku od 15 dana po objavi, ili u roku od 30 dana u složenim stvarima kao izuzetak.⁷³

Nepoštovanje ovih rokova ne nosi sa sobom nikakve određene sankcije, osim što, kada se radi o presudama u pisanom obliku, predsjednik suda postavlja upit u svezi s kašnjenjem i poduzima potrebne mjere kako bi se presuda izradila što prije. Ipak, najvažnija posljedica koju kašnjenje pisane izrade presude može imati, jeste činjenica da će optuženi biti pušten iz pritvora u slučaju da presuda nije pravomoćna u roku od devet mjeseci, ili 15 mjeseci u složenim predmetima, nakon što je objavljena u prvom stupnju. Ovo se i desilo u određenim predmetima, sukladno prethodnom kaznenom postupku, koji je predviđao kraće vremenske rokove.⁷⁴ Izbjegavajući ponavljanje ovakvih situacija, Ured visokog predstavnika je nametnuo produženje roka za pritvor prije okončavanja postupka.⁷⁵

Iako ga se u načelu drže, sudska vijeća na Sudu BiH ponovno javno izražavaju svoje nezadovoljstvo kratkim rokom za objavu presude.⁷⁶ U nedavno procesuiranom predmetu, koji je uključivao genocid, nakon završnih riječi stranaka u postupku, predsjednik vijeća obavijestio je da će presuda biti objavljena u određeni dan, dva tjedna kasnije.⁷⁷ U svezi s presudama u pisanom obliku, primjerice, na Sudu BiH, one se često izrade nekoliko mjeseci nakon objave.⁷⁸

Dok produženje ovih rokova može biti jedan od načina rješavanja problema, drugi način može biti da se započne s pisanjem presuda u što ranijoj fazi postupka. MKSJ je utvrdio ovo kao dobru praksu, koju je opisao i propagirao javno u nedavno objavljenom Priručniku MKSJ-a o razvijenim praksama. Sud je izjavio da: "Preliminarne pripreme za pisanje presude trebaju početi na početku postupka. Dok suci ne mogu žuriti s donošenjem zaključaka prije saslušanja svih dokaza, postoje brojni koraci koji se mogu poduzeti u ranoj fazi postupka, koji će staviti vijeće u najbolji položaj za

73 Članci 286(1) i 289(1) ZKPBiH.

74 Vidjeti, primjerice, predmet Suda BiH *Mirko Todorović i Miloš Radić*, gdje je usmena prvostupanja presuda izrečena 29. travnja 2008. godine. Drugostupanja je presuda donesena 23. siječnja 2009. godine, ali objavljena 17. veljače 2009. godine. U međuvremenu, 29. siječnja 2009. godine, pritvor je prekinut za oba optužena na osnovu istjecanja roka od maksimalno devet mjeseci. S izdavanjem pisane drugostupajske presude, Sud BiH je odredio da optuženi služe zatvorsku kaznu. Međutim, prema medijima, osuđeni Mirko Todorović nije pronađen u svom mjestu prebivališta i nije bio dostupan policiji; vidjeti BIRN, "Mirko Todorović u bijegu", 15. svibnja 2009. godine, dostupan na <<http://www.bim.ba/bh/166/10/18934/>> posljednji put otvoren u listopadu 2009. godine.

75 Vidjeti izmjene i dopune članka 138(3) ZKP BiH, provedeno kroz članak 1. Odluke Ureda visokog predstavnika (OHR), donoseći Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o kaznenom postupku Bosne i Hercegovine, 20. veljače 2009. godine, dostupan na <http://www.ohr.int/decisions/judicialrdec/default.asp?content_id=43095>, posljednji put otvoren u listopadu 2009. godine.

76 Primjerice, poslušati audio zapis izricanja prvostupajske presude u predmetu *Rašević i Todović*, 28. veljače 2008. godine, kada je predsjednik vijeća otvorio ročište tvrdnjom da je rok od tri dana prekratak, uzimajući u obzir složenost predmeta.

77 Vidjeti prvostupajnsko ročište od 28. rujna 2009. godine u predmetu *Milorad Trbić*, na kojemu se zakazuje usmeno izricanje presude za 16. listopada 2009. godine.

78 Vidjeti, primjerice, predmete *Mejakić i ostali*, *Rašević i Todović*, predmet "Kravica", itd.

pripremu obrazložene, jasne i koncizne presude u sklopu prihvatljivog vremenskog roka.”⁷⁹ Relevantno poglavlje Priručnika MKSJ-a iznosi prednosti ovog pristupa, kao što je činjenica da pisanje presude rano u postupku može osigurati da sud ispita sve neophodne elemente predmeta, utvrdi slabosti u predmetu tužiteljstva i izbjegne ponavljanje.

Dok su neki suci na Sudu BiH imali priliku da se upoznaju s ovim pristupom kroz obuku, šire prihvaćanje i zato i prilagođavanje domaćim okolnostima, još je uvijek u tijeku. Primjerice, u duhu rane pripreme, određeni suci primjenjuju metodu za klasificiranje i bilježenje iznesenih dokaza i argumenata. Oni, također, traže od svojih asistenata da sačine bilješke u svezi s pravnim stvarima, koje onda mogu sačinjavati temelje za rasprave sudaca i uključivanje u presude.⁸⁰

Neki su sudski službenici ukazali na činjenicu da pisanje presude u ranoj fazi postupka zahtijeva postojanje osoblja za podršku i resursa koji nisu uvijek dostupni, kao što je to slučaj u Haagu. Međutim, može se reći da je takav način pisanja možda čak i bolji za vijeća koja nemaju dostatan broj osoblja za podršku, tako da se mogu već u ranoj fazi fokusirati i izbjeći susretanje s mnoštvom informacija tek nakon kraja glavnog pretresa. Osim toga, čak i za suce koji imaju osoblje za podršku, pisanje u ranoj fazi postupka može poslužiti za praćenje razvoja presude i argumenata.

IV. Problematika u svezi s obrazloženjima prijedloga stranaka u postupku

Mišljenje je Konzultativnog vijeća europskih sudaca da kvaliteta obrazloženja presude, također, ovisi o kvaliteti podnesaka stranaka u postupku,⁸¹ odnosno, uvrštavanja obrazloženih argumenata, kako bi potaknuli sud da presudi u njihovu korist. Domaći postupak sada, uopće uzevši, više naginje ka akuzatornom sustavu. Također, izričito predviđa i da žalbeno vijeće mora vršiti ispitivanje presude samo ukoliko je pobijana žalbom, koja treba sadržavati razloge za svoje tvrđenje.⁸² Domaća je sudska praksa, također, igrala važnu ulogu u poticanju stranaka u postupku na proaktivnost u iznošenju uvjerljivih argumentata, temeljenih, ne samo na općim zaključcima, nego i na relevantnim činjenicama i zakonu.

Ovo je veoma različito od pristupa sustava koji počiva na krutim metodama, kada se oslanja na načelo da je sudac obavezan doći do istine i na temeljno načelo da “sud

79 Vidjeti poglavlje (IX) pod naslovom “Pisanje presuda” u Priručniku MKSJ-a o razvijenim praksama, pripremljenog u suradnji s UNICRI-em, (Torino, 2009. godine), str. 109., paragraf 1.

80 Intervju sa prvostupanjiskim sucem na Sudu BiH, 28. rujna 2009. godine.

81 Vidjeti Mišljenje Konzultativnog vijeća europskih sudaca broj 11, *supra* fusnota 2, paragrafi 15.-16. i 39.

82 Vidjeti članke 306. i 295(1)(c) ZKP BiH.

poznaje zakon.” Akteri u pravosuđu, u načelu, priznaju da takav sustav može dovesti do toga da stranke u postupku iznose dokaze bez njihovih povezivanja s obilježjima kaznenog djela, ili samo dajući uopćene navode o povredama načinjenim u presudi, u suštini ostavljajući sucima da ih ispituju i dođu do svojih zaključaka.⁸³

Pod *hibridnim* sustavom, trenutačno na snazi u BiH, uočeno je da suci ponekada udovoljavaju strankama u postupku, iako izvode dokaze na nefokusiran način i ostavljaju sudu da izabere ono što je od značaja za predmet.

Primjerice, u nedavno donesenoj presudi, sudsko vijeće izričito navodi: “...iako tužitelj u optužnici nije izričito naveo da je [optuženi] bio svjestan široko rasprostranjenog i sustavnoga napada, takav zaključak se sasvim sigurno može izvući iz ukupne formulacije dispozitiva optužnice [u njegovoj ukupnosti]...”⁸⁴ Presuda kasnije navodi da: “ U predmetnoj optužnici, nije izričito navedeno na temelju kojeg oblika udruženog zločinačkog pothvata se terete optuženi. Istina, tužitelj je u završnoj riječi zastupao koncepciju da su optuženi kazneno odgovorni za sva tri oblika udruženog zločinačkog pothvata, međutim ta koncepcija o postojanju sva tri oblika nije sadržana u predmetnoj optužnici, niti ju potkrepljuju izvedeni dokazi. Sud nalazi, da iz sadržaja optužnice, kao i izvedenih dokaza, koji potvrđuju taj sadržaj, jasno proizlaze svi elementi osnovnog oblika udruženog zločinačkog pothvata.”⁸⁵

Povremeno, predstavljanje nefokusiranih ili nepotkrijepljenih argumenata *prolazi* na sudu, iako postoji rizik ugrožavanja kvalitete presude glede njenoga obrazloženja i utemeljenosti na konkretnim dokazima i zakonu. Ponekada, međutim, to ne uspijeva, i neodređeni argumenti se odbijaju i nefokusirani dokazi vode ka odluci suda da ih ne prihvati. Takva reakcija, čini se, prevladava trenutačno u sudskim vijećima.⁸⁶ U stvari, određena vijeća koriste priliku da jasno istaknu kako stranke u postupku nisu iznijele dokaze ili argumente, kako bi uvjerile sud u svoje tvrdnje.

Umjesto navođenja primjera kako podnesci trebaju biti obrazloženi, vrijedno je spomenuti određena načela iznesena u drugostupanjskoj presudi u predmetu *Todorović*, koja, kao što je već rečeno, razrađuje detaljno načela drugostupanjskog ispitivanja svake povrede predviđene zakonom, kao osnovom za pobijanjem presude. Ukratko, u ovoj presudi sa navodi da nije dostatno da podnositelj žalbe samo ustanovi povredu i na pretpostavkama ili dokazima nepotkrijepljenu štetu. Naprotiv, trebali bi odrediti povredu na ispravan način, iznijeti dobro obrazložene argumente i dokaze, kako bi potkrijepili svoju tvrdnju, te objasniti na pravilan način, kako je ta šteta utjecala na njihov slučaj.

83 Izraženo u brojnim razgovorima koje je Misija obavila za potrebe ovoga Izvješća sa sucima Suda BiH.

84 Vidjeti prvostupanjsku presudu u predmetu *Savić i Mučibabić*, *supra* fusnota 25., paragraf 164.

85 *Ibid*, paragraf 435.

86 Također, razgovor s drugostupanjskim sucem Suda BiH, 5. listopada 2009.

V. Rasprava o izdvojenim mišljenjima

Za kraj, bilo bi vrijedno, ukratko, spomenuti raspravu koja se odvija među sucima Suda BiH: treba li objavljivati izdvojeno mišljenje nekog suca, a posebno, izdvojena mišljenja sudaca iz sudskoga vijeća. Rasprava je intenzivirana tijekom prošle godine (2008. op.p.), vođena uglavnom među određenim međunarodnim sucima. Za vrijeme razgovora vođenih za potrebe ovoga Izvješća, određeni domaći suci su izrazili svoje viđenje da mogu polučiti koristi od toga da se omogući objavljivanje obrazloženih izdvojenih mišljenja, dok su drugi bili mišljenja da to nije moguće, niti mudro, barem ne u trenutačnim političkim okolnostima. Treba naglasiti da odredbe domaćeg zakona sada ne pružaju mogućnost da neki od aspekata procesa vijećanja budu javni, uključujući i izdvojena mišljenja.⁸⁷

Konzultativno vijeće europskih sudaca izjavilo je da izdvojena mišljenja, tamo gdje su dopuštena, mogu doprinijeti poboljšanju sadržaja odluke i mogu pomoći i u razumijevanju te odluke, kao i razvitku prava. Ovo tijelo je dodalo da izdvojena mišljenja trebaju biti pravilno obrazložena, oslikavajući sučevo pozorno razmatranje činjenica i zakona.⁸⁸

U svezi s objavljivanjem izdvojenih ili podudarnih mišljenja⁸⁹, mogu se koristiti dva različita niza načela za ili protiv prihvatljivosti takve prakse. S jedne strane, javnost presude⁹⁰ može biti argument za objavljivanje obrazloženog izdvojenog mišljenja, utoliko jer se izdvojeno mišljenje smatra sastavnim dijelom presude. S druge strane, načelo povjerljivosti zapisnika i glasovanje tijekom vijećanja koristi se kao argument protiv objavljivanja izdvojenog mišljenja, iako bi se ono moglo priložiti u zapečaćenoj omotnici, samo na uvid drugostpanjskog suda, u slučaju da je presuda predmet ispitivanja.⁹¹

Niz argumenta je predstavljen u stručnoj literaturi, za i protiv objavljivanja izdvojenih mišljenja. Oni koji su protiv, za razlog navode strah da će objavljena izdvojena mišljenja ugroziti autoritet, legitimnost, i jedinstvo suda; da će oslabiti njegovu vjerodostojnost i uvjerljivost, kao i pravnu sigurnost uopće; i da će, suprotno tajnosti vijećanja, ugroziti neovisnost i nepristranost sudaca. Određeni suci u Sudu

87 Vidjeti članak 157. o vijećanju i glasovanju koji propisuje tajnost u procesu vijećanja, glasovanja i izdvojenih mišljenja.

88 Vidjeti Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *supra* fusnota 2., paragrafi 51.-52.

89 Ukratko, neslaganje ili izdvojeni glas se odnosi na mišljenje suca koje se razlikuje od mišljenja većine sudaca u vijeću. Neslaganje se može odnositi na obrazloženje sudskog mišljenja ili na obrazloženje i zaključak. Neslaganje može postati izdvojeno mišljenje, kada sudac odluči da formulira svoje neslaganje s većinom sudaca u obliku opširnog mišljenja. Podudarno mišljenje je ono mišljenje kada se sudac slaže sa zaključkom, ali ne i s obrazloženjem. Vidjeti Julia Laffrangue, "Izdvojeno mišljenje i sudska neovisnost", *Juridica International* VIII (2003.), stranice 162.-172., na 163. Ovaj članak daje sažeti pregled argumenata za i protiv objavljivanja izdvojenih mišljenja.

90 Također vidjeti članak 286(4) ZKP BiH.

91 Vidjeti, primjerice, članak 157. ZKP BiH.

BiH izjavili su da okolnosti u Bosni i Hercegovini glede osjetljivih odnosa između određenih naroda, također nisu pogodne za javno objavljivanje izdvojenih mišljenja sudaca. Rečeno je da neslaganje s većinom može stvoriti mišljenje u javnosti da sudac može biti motiviran etničkim razlozima, a ne na temelju profesionalnih razloga, da presudi u korist ili protiv nekog optuženoga.⁹² Zato, također, uzimajući u obzir političko okruženje, javno izražavanje izdvojenog mišljenja, barem u ovom trenutku, ne bi bilo mudro. Dalje je rečeno da, u svakom slučaju, dobro sudsko vijeće može osloviti argumente suca s izdvojenim mišljenjem u obrazloženju presude.⁹³

Ali, nekoliko argumenata koje su dali pravni stručnjaci i drugi suci na Sudu BiH,⁹⁴ u korist su objavljivanja izdvojenih mišljenja, što se može uraditi sukladno Ustavnom sudu BiH i MKSJ-u. Neki od razloga na koje su se pozvali, su da objavljivanje izdvojenih mišljenja jača autoritet suda, posebno zato što svatko zna da se u vijeću suci mogu neslagati u svojim nalazima. Objavljivanje može pomoći promicanju zakona i sudske prakse, usmjeravajući na standarde koji mogu biti prihvaćeni od strane drugostupanjskog suda i drugih sudova u budućnosti. Također, između ostalih razloga, objavljivanje izdvojenih mišljenja može igrati ključnu ulogu u jačanju neovisnosti sudaca i jačanju njihove odgovornosti. Ovo je zato što se sudac s izdvojenim mišljenjem ne može više samo suprotstavljati nalazima većine, nego će imati priliku ili će se od njega zahtijevati da obrazloži neslaganje koristeći uvjerljive argumente. Obrazloženo izdvojeno mišljenje se, također, vidi kao sredstvo pomoću kojega se izbjegava opasnost da javnost misli da je sudac motiviran za svoje mišljenje kriterijima koji nisu propisani zakonom.

Prema saznanjima autora ovoga Izvješća, rasprava o objavljivanju izdvojenih mišljenja u BiH ostaje na teoretskoj razini, budući da, do sada, nisu preduzeti koraci da se zakon izmijeni. Međutim, nedavni događaji na Kosovu bi mogli naglasiti suštinu ove rasprave.

U predmetu ratnih zločina *Latif Gashi i ostali*, presuda kojom se optuženi oglašavaju krivima donesena je u listopadu 2009. godine. Tročlano vijeće, koje je donijelo presudu, bilo je sastavljeno od jednog domaćeg suca i dva međunarodna suca EULEX-a. Važno je primijetiti političku dimenziju predmeta, budući da su kosovski dužnosnici odmah osudili presudu. Prema izvješćima medija, nakon izricanja presude, domaći sudac je javno izjavio da je bio protiv osude optuženih, ali su ga preglasale međunarodne kolege. Tvrdio je da je odluka nepravedna i nezakonita. Predstavnici EULEX-a osudili su komentare domaćeg suca, naglašavajući da su,

92 Razgovori s drugostupanjskim sucima Suda BiH, obavljeni 5. i 6. listopada 2009. godine.

93 Razgovor s drugostupanjskim sucem Suda BiH, obavljen 5. listopada 2009. godine.

94 Razgovori sa sucima na Sudu BiH obavljeni za potrebe ovoga Izvješća.

sukladno kosovskim zakonima, mišljenja izražena i zauzeti stavovi sudaca tijekom njihovog vijećanja prilikom donošenja presude, povjerljivi.⁹⁵

Tijekom istraživanja rađeno za ovo Izvješće, komentirajući ovu situaciju, međunarodni sudac u BiH je izrazio mišljenje da bi obrazloženo neslaganje moglo biti mnogo bolji način za izražavanje neslaganja s većinom.⁹⁶

VI. Zaključci i preporuke

Jasne i dobro obrazložene presude su od ključne važnosti za dosljednu sudsku praksu, pravosudnu odgovornost, te za informiranje i podršku javnosti. Suci na Sudu BiH postigli su pohvalan napredak u posljednje dvije godine, čineći svoje presude jasnijima, bolje obrazloženima i strukturiranijima. Postoje određene odluke, koje predstavljaju najbolje prakse kao primjeri ili smjernice za suce na svim razinama u zemlji, i kao sudska praksa prilikom tumačenja zakona u budućim predmetima i kao stilski primjeri pri pisanju budućih presuda.

Usprkos tomu, ostaje dosta toga što se treba poboljšati. Presude Suda BiH su ponekad još uvijek neorganizirane, nejasno napisane, te, osobito glede kaznenopravnih sankcija i imovinsko-pravnih zahtjeva, bez dobro obrazloženih razloga. Presude, također, pokazuju nesigurnost u uporabi domaće ili međunarodne sudske prakse. Osim toga, objava presude pati od formalizma, dok do pismene izrade presude protekne mnogo vremena. Prilikom praćenja sudskih postupaka, primijećen je osobito blagi odnos prema tužiteljima i braniteljima glede nejasnoća i loših obrazloženja.

Kako bi se osigurala puna korist od presuda, pravosuđe BiH i drugi uključeni akteri moraju započeti dijalog, postići suglasnost, te poduzeti korake ka razvijanju standarda, prakse i relevantne obuke, kako bi se poboljšala kvaliteta i razumljivost presuda. Važno za ove razgovore jeste razmatranje povezanih pitanja, kao što je pravilno korištenje domaće i međunarodne sudske prakse i poželjnost izdvojenih mišljenja.

Iz ovih razloga, Misija izdaje sljedeće preporuke radi oslovljavanja problema iznesenih ranije u Izvješću:

O formi presude i stilu pisanja obrazloženja:

- Predlaže se da svi **suci** detaljno prouče standarde o pisanju obrazloženja, iscrpno obrađene u zakonu i sudskoj praksi, kao i da ozbiljno razmotre

95 Vidjeti članak Lawrencea Marzouka, "EU: 'Sudac prekršio zakon razgovarajući o KLA presudi'", Balkan Insight, 7. listopada 2009. godine, dostupan na <<https://www.balkaninsight.com/en/main/analysis/22711/>>, posljednji put otvoren u listopadu 2009. godine.

96 Razmjena elektronske pošte s prvostupajskim sucem Suda BiH 12. listopada 2009. godine.

standarde drugostupanjskog ispitivanja naglašenog u prethodno spomenutoj presudi u predmetu *Todorović* i drugim drugostupanjskim odlukama.

- Osim toga, može se preporučiti da **predsjednici sudova**, posebno viših sudova i Suda BiH, omoguće konstruktivni dijalog između sudaca o tome kako poboljšati strukturu i jezik presuda. Nalazi i upute drugostupanjskih presuda mogu biti od značajne pomoći u tom smislu.
- **Visoko sudsko i tužiteljsko vijeće**, kao i **udruge sudaca**, mogu osigurati dodatnu pokretačku snagu, potporu i prostor za ove razgovore i distribuciju njihovih nalaza.
- Važni rezultati, koji se mogu postići u ovom kontekstu, a koji mogu potaknuti usuglašavanje pozitivnih primjera, jesu: razvitak, usuglašavanje oko, i distribucija **obrasca za presude** s odgovarajućim smjernicama i primjerima o tome koje informacije treba uključiti u svakom od dijelova. **Visoko sudsko i tužiteljsko vijeće** bi moglo biti začetnik takvih aktivnosti.
- Ponavljajući preporuku Konzultativnog vijeća europskih sudaca da pravosudne vlasti prikupe zbirku pozitivnih primjera kako bi se olakšalo pisanje obrazloženih odluka,⁹⁷ moglo bi se dalje preporučiti da pravosudne vlasti razmotre kreiranje zbirke dobro obrazloženih presuda. **Sustav za upravljanje predmetima** VSTV-a bi možda mogao biti napravljen kako bi sadržavao takvu funkciju, vođen pod pokroviteljstvom odabranog komiteta sudaca i drugih specijaliziranih pravnika.
- Osim toga, **centri za edukaciju sudaca i tužitelja** i drugi davatelji obuka, trebali bi uvrstiti u svoje planove i programe radionica, koje će se baviti pisanom izradom presuda – i drugih pravnih dokumenata. Međutim, kako bi se do najvišega stupnja povećala njihova učinkovitost, davatelji obuka bi trebali osigurati da one budu praktične naravi i utemeljene na stvarnim presudama i usporedivim primjerima. Obuke bi, također, trebale imati prikladnu dužinu i učestalost i biti korisne i za suce i stručne suradnike.⁹⁸
- **Pravni fakulteti** trebaju osigurati da nastavni predmeti iz oblasti zastupanja pred sudom i pravnog pisanja, budu uključeni u akademski plan i program, kako bi se omogućilo mladim pravnicima da se naviknu na pisanje s profesionalnom svrhom, koristeći najviše standarde razumljivosti i dosljednosti.

97 Vidjeti Mišljenje broj 11 Konzultativnog vijeća europskih sudaca, *supra* fusnota 2, Preporuka (I) pod "Glavni zaključci i preporuke."

98 Treba primijetiti da je ogroman broj naučenih lekcija i najboljih praksi u organiziranju obuka iz prijenosa znanja sadržan u Konačnom izvješću pod nazivom "Podrška procesu tranzicija: Naučene lekcije i najbolje prakse u prenošenju znanja", koji je izdao OEES-ODIHR u suradnji s MKSJ-om i UNICRI, dostupno na <http://www.osce.org/documents/odihr/2009/09/39685_en.pdf>, posljednji put otvoreno u listopadu 2009. godine.

O pozivanju na sudsku praksu:

- Ponavljajući mišljenja Konzultativnog vijeća europskih sudaca, preporučuje se **sudovima** da koriste i pozivaju se na prethodnu sudsku praksu, kada je to prikladno. Iako sudska praksa nema obavezujući karakter u BiH, sudovi, posebice žalbena vijeća, trebaju jasno obrazložiti razloge kada donose novu ili drugačiju presudu u odnosu na ranije zauzeti stav.
- **Predsjednici sudova** trebaju osigurati postojanje sustava koji će omogućiti dostupnost presudama donesenim na tom sudu što široj javnosti. Ovo je osobito važno kada je riječ o presudama u predmetima ratnih zločina, zbog interesa koji za njih imaju šira javnost i pravni stručnjaci. Dostupnost takvih presuda i jednostavnost pretraživanja može se pokazati od velike pomoći stručnim suradnicima i sucima u procesu donošenja odluka i pisanoj izradi presuda.
- Kao više održivo i sustavno rješenje, **VSTV i drugi zainteresirani međunarodni i domaći akteri** s relevantnom stručnošću i sredstvima, trebali bi ozbiljno razmotriti kreiranje načina koji će omogućiti pristup sudskoj praksi u predmetima ratnih zločina. Takvi dokumenti trebali bi imati mogućnost jednostavnog pretraživanja, i trebali bi imati relevantne indekse, skraćene verzije odluka i stručne komentare.
- Kako broj činjenica utvrđenih domaćim presudama u predmetima ratnih zločina raste, drugi način da se iskoristi sudska praksa u svezi s činjeničnim nalazima može biti uporaba činjenica presuđenih u domaćim presudama u predmetima ratnih zločina. Domaći zakon trenutno omogućava ovu procesnu mogućnost, samo kada su u pitanju presude sa MKSJ-a. **Zakonodavne vlasti u BiH** trebale bi ispitati do koje mjere se takva mogućnost može proširiti da se uključe činjenice koje proizlaze iz domaćih presuda.

O obrazloženju kazneno-pravnih sankcija i imovinsko-pravnih zahtjeva:

- U svezi s odlukom o kazneno-pravnim sankcijama, može se preporučiti da **pravosudne vlasti** razmotre **izradu baze podataka**, koja bi sadržavala prepoznatljive podatke koji se tiču presuda, barem u predmetima ratnih zločina, kao i izrečene kazne. To bi moglo pomoći sucima i strankama u postupku da dobiju potpuniji pregled postojećih predmeta, kao i doprinijeti usuglašavanju kazneno-pravnih sankcija i potaknuti aktere u pravosuđu da na bolji način obrazlože bilo kakvu nedosljednost za koju misle da neki predmet opravdava.
- Osim toga, **suci** bi trebali, po analogiji, poštovati standarde o preglednosti i obrazloženjima koji se mogu primijeniti na presudu i na dio koji se odnosi na kazneno-pravnu sankciju, što je pojašnjeno i kroz drugostupanjske odluke.
- **Tužitelji i branitelji** trebali bi u potpunosti koristiti svoje funkcije kako bi konkretno ukazali na otegotne i olakotne okolnosti za koje misle da bi ih sud trebao razmotriti. Njihovi bi zahtjevi trebali biti dobro argumentirani, kako

bi pomogli sudu da dođe do bolje obrazložene odluke o kazneno-pravnoj sankciji.

- U svezi s odlukama o imovinsko-pravnim zahtjevima, preporučuje se da suci i tužitelji u tom smislu obrate veću pozornost na ispunjavanje zakonske obveze, što se odnosi i na obavještanje oštećenih o pravu da postave imovinskopravni zahtjev u toku kaznenog postupka, kao i obavezu da prikupljaju dokaze i donesu odluku u sklopu kaznenog postupka kada je to moguće.

O izricanju presuda:

- Moglo bi se preporučiti da **suci** obrate više pozornosti na ranije navedena pitanja i pokušaju ostvariti najviši mogući utjecaj objave presude na optuženoga, žrtve i društvo. **Predsjednici sudova**, također, mogu potaknuti raspravu među sucima o najboljim praksama na ovom polju, koje se mogu i šire prihvatiti.

O procesu pisanja presude i relevantnim rokovima:

- Uzimajući u obzir iskustvo sudskih vijeća u pisanju presuda u predmetima ratnih zločina i rokove vezane za to, kao i izazove prilikom rada na tako složenim postupcima, **suce** bi trebalo potaknuti da ozbiljno razgovaraju o pozitivnim primjerima na ovom području i da individualno pregledaju Priručnik MKSJ-a o razvijenim praksama.
- **Centri za edukaciju sudaca i tužitelja i drugi davatelji obuke**, trebali bi razmotriti organiziranje obuka, rasprava ili radionica, koristeći iskustva opisana u Priručniku o razvijenim praksama MKSJ-a. Također, trebalo bi ozbiljno razmotriti mogućnost angažiranja stručnjaka iz Suda na takvim događajima.
- Što se tiče rokova za objavu presude i pismenu izradu presude, **zakonodavne** bi **vlasti** trebale razmotriti produžavanje rokova propisanih zakonom, kada su u pitanju složeni predmeti.

O obrazloženjima i prijedlozima stranaka u postupku:

- Kvaliteta prijedloga stranaka u postupku je značajan vanjski faktor, koji utječe na kvalitetu presude. U tom smislu, **tužitelji i branitelji** trebali bi težiti pisanju podnesaka i argumenata na što jasniji način, dobro strukturiranih, i dobro obrazloženih.
- Kako bi se potaknulo, takvo, profesionalno ponašanje stranaka u postupku, **suci** bi, također, mogli iskoristiti priliku, koja im se pruži tijekom postupka, kako bi istaknuli nedostatke u podnescima stranaka u postupku u svezi s razumljivošću i standardima obrazloženja.
- **Centri za edukaciju sudaca i tužitelja, odvjetničke komore, Odjel za obranu pri Registraru i drugi davatelji obuke**, koji se bave kontinuiranom

edukacijom stranaka u postupku, trebali bi osigurati da njihovi nastavni planovi i programi obuhvate praktične radionice i obuku o zastupanju na sudu i o pisanju razumljivih i ispravno obrazloženih podnesaka.

- Također, **pravni bi fakulteti u BiH** trebali u svoje nastavne planove i programe uključiti teme o zastupanju na sudu i pisanju prijedloga.

